

БАНГДАН

Година LIX

април - јун 2017

Број 512

САДРЖАЈ

Мирослав Максимовић: Песнички вез	3
<i>Поезија</i>	
Живорад Недељковић: Хладна планина, Љуска сећања, Сасуд, Описи тела	6
Милан Вучићевић: Терен после пљуска, Старица и море 3, Цртица бр. 8	10
Јевросима Ристовић: Испричане су приче, Селим се полако у речи	14
Милица Бакрач: Запој и Веруј, Песнику, Јав из Горе Црне, Песма љубави и песма смрти	16
Анђелко Заблаћански: Русалка у жени, Плавет	21
<i>Из белоруске поезије</i>	
Пимен Панчанка: Матерњи језик, Крик сојке	22
Вјачеслав Дашкевич: Србија	24
Микола Мјатлицки: Болна песма	25
Мирослав Егерић: Хаос и етика	26
Јелица Рајковић: Значај и значење кола у српској народној традицији	32

Гордана Влаховић: Тротомна епска сага	
Јанка Вујиновића	56
Оливера Петровић Томанић: „Срце таме“ (1902): Империјализам и расистички стереотипи	66
<i>Из америчке прозе</i>	
Паτριша Хајсмит: Човек који је књиге писао у глави	75
<i>Прича</i>	
Љубица Ненезић: Тражење прелаза	84
Драгана Денић: Са источне стране	91
<i>Путотисне приче</i>	
Славиша Крстић: Запис о бар-кодovima	96
<i>Из историје Крушевца</i>	
Славољуб Бојић: Име Крушевца - стварност и легенда	101
Драгиша Обрадовић: Култура простора	114
<i>Осврти</i>	
Милош Петровић: Широки хоризонти (Живадин К. Митровић: Париски разговори)	121
Радомир Андрић: У процепу сневаног и стварног (Весна Радовић: Фирентински шал)	124
Воја Марјановић: Песме за децу Миомира Милинковића (Миомир Милинковић: Неизбежно)	128

МИРОСЛАВ МАКСИМОВИЋ

ПЕСНИЧКИ ВЕЗ

Да ли неко случајно, стицајем околности, постане песник? Или се као такав, са тим талентом, роди и самим тим је песник, без обзира на околности живота?

Јелена, кћи кесара Војихне, родила се на двору цара Душана, па је у раном детињству осетила сјај и моћ царства. У очевој кући, младост је провела у благостању и добила добро образовање. Удајом за деспота Угљешу Мрњавчевића, отворена јој је светла животна перспектива. Живот је изгледао лепо.

А онда се све преокренуло. У кратком року, остала је без породице, прво је умро четворогодишњи син, затим погинуо муж, па умро отац. Остала је не само без двора, него и без дома. Уништена је држава у којој је била супруга владара, земља је похарана и поробљена. Постала је избеглица, најављујући тако судбину многих Срба у наредним вековима, све до данас. Привремено уточиште нашла је на двору кнеза Лазара, али је затим остала и без тог заштитника.

Живот је просто окренуо поглед Јелене Мрњавчевић ка манастиру. И ка писању. Добила је и монашко и песничко име – Јефимија. Прва српска избеглица постала је прва српска песникиња.

Да ли би Јефимија, да је читав живот провела у мирној и срећној породичној свакодневици и удобности двора, ишта написала? Да ли би, да није морала да улицама Сера корача као убога монахиња (истим оним улицама којима је некада пролазила са свитом, као

деспотица), идући ка свом некадашњем двору, да се поклони владару оних који су јој убили мужа а потом и заштитника, да ли би, дакле, без тако срушеног живота, Јефимија стигла до горких речи које су је увеле у историју српске књижевности?

Знамо да лагодан и безбрижан живот ретко води до поезије. Забави није потребан смисао. Патња, али она која не уништи него просветли, рађа у човеку песника. Наравно, ако има шта да роди.

Међутим, песничка реч није пука последица живота. (Иначе би сви који тешко живе били песници.) Она је однос са животом. Песничка реч диже нас над животне околности, отвара видике које тмуша живота нема. И кад је изазвана животом, песничка реч спасава живот смислом, омогућава нови, пунији и слободнији живот онима који су у њој – било као творци-аутори, било као творци-читаоци.

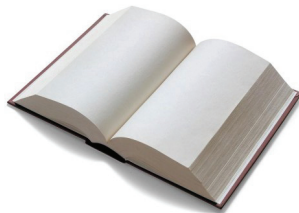
Јефимија је пример како животна патња одведе у поезију, а затим поезија да смисао и патњи и животу. То је и зато што су у речима похрањени сви слојеви живота, оног који није само биолошки процес. Песници те слојеве откривају. Њима речи нису само алат, него и живи додир са светом. Јефимија је своје речи и буквално, везиљском иглом, прометала кроз прсте, опипавала њихове обрине, оштре углове, удубине и избочине. То јој је предност пред данашњим песницима, који своје речи напињавају посредније, оловком, а налазе се пред опасношћу да компјутерска конфекција све речи поравна и утаћи, у складу са потребама глобалне комуникације и тржишта.

Још један моменат важан је у Јефимијином примеру. Молећи кнеза Лазара да утиша „буру љуту душе и тела“ њеног, она је мислила и на буру у којој се налазио читав српски народ. Њен песнички израз спојио

је личну судбину са судбином народа. Тако је најавила присутност и дејство поезије у наредним вековима ропства. У поезији је, анонимним радом мноштва појединаца, везена колективна нит опстанка и чувана клица слободе. Та је поезија, сабијена у дубини живота, одједном грунула, у Првом српском устанку, и преко Вука избила на јавну сцену.

Тако је нит Јефимијиног веза спојена, кроз ткање векова, са песничким везом нашег времена. За ту нит се држимо, у времену чија је бура исто тако љута.

Љубостиња, 9.6.2017.

ЖИВОРАД НЕДЕЉКОВИЋ

ХЛАДНА ПЛАНИНА

У уму нанизани су празници:
Весели електрони у дугачком
Проводнику вере. Мраз шапом
Гребе стакла; љути је медвед
Изашао из пећине, пуцњавом
Позван у овај небрањени град.

Овде, где проводим дане, даље
Сам од себе него што слутим.
Није моја самоћа налик даљини
У збијеној песми *Хладна планина*
Тананог песника Хан-шана.

Јер, чим устанем, приметим
Да је изашло сунце, угледам
Брда под снегом и видим људе
Са бадњацима, чујем брундање.

Чим се пробудим осетим студ
Што изнутра бије. Немају где
Честице из ове дубине, некада
Прошаране светлим путићима.

У њој, где проводим дане, даље
Сам од себе него што слутим.
Него што неко зна, иако ударам
У окна и остављам ледене шаре.

ЉУСКА СЕЋАЊА

Толико похода у прашуме
Због злата штедро приношеног
Боговима у читљивим обредима.
Толико ужаса и истребљења
Због сјаја, савршене молитве.
Језера крви: да би од грумења
И тотема израсла катедрала.

Кад се поглавица посут златним
Прахом отискивао на тршчаном
Сплаву да у воду језера спусти
Злато, милостивио је њеног бога,
Желео по једну рибу за сваку глад.
Обраћао се богу шуме да удаљи
Челусти јагуара и светлу течност
Сачува у дрхтавим језерцима.
Убрзо, преко воде стигоше звери.
Изградивши пирамиде од меса,
Још падају у сопствена гротла.

Доспевам и ја на сред огледала.
Осут милошћу, из речите дубине,
Узбуркане на помен покоља
У име вере, вадим старо злато.
Испирам зрнца, ређам слике.
Ношен олујом у љусци сећања.

Није то благо давних народа,
Језеро није њихово, ни прашума
Око њега, вода није вода, већ крв.

САСУД

Номади, јездили су кроз
Низију, нису топили руде,
А оставили су најлепше
Предмете, свечану поезију
Од злата: посуде, тотеме,
Накит; неукротиви Хуни.

Злато су, тај зној богова,
Отимали, или добијали
Од Римљана у замену
За поштеду од разарања.
Сливао се зној у веште
Руке и срца која су знала

Да лепота трајаће заувек,
Већа од царстава и страсти.
Онако дивља, стварала су.
Остали су читљиви докази,
Атилин есцајг, на пример,
Да богови нису залуд близу

Сунца; да је мени жеженога
Зноја, не бих шпартао пуштама
Ума, дизао куле. Ковао бих
Лепоту; милостивио звери
И тиране, што и сада чиним
У посудици за божје сузе.

ОПИСИ ТЕЛА

Ко би овде бар кратко остао.
Атак пустиње, фатаморгана
Докле поглед и мисао сежу под
Лудом звездом: очас плане корен,
Нестану мапе с коже. Уистину,

Ко би решио овде да остане:
Лед одолева окретању, наслаге
Лирике жуде за тегљачем; снови
У оковима са црне санте спуштају
Појасеве. Колико је само овде

Ведре прозирности: жуборе
Извори и крошње, на длану пева
Срце славуја и пастрмке, у речи
Ћарлија радост, разноси полен.
Знам ко је увек овде; никуд не иде,

Журно описује предео; пореди га
Са видљивим пејзажима, слике
Износи да биће затечено у њему
Свикне на њих и разветно каже:
Остајем овде, знам како је души.

МИЛАН ВУЧИЋЕВИЋ

ТЕРЕН ПОСЛЕ ПЉУСКА

*... неко је на обруч коша окачио металну мрежицу...
у мени се неочекивано јавише слике невољно везане
за неко давно бојно поље: за челичне нити, пробијене
оклопе, просуте људске утробе и крв...*

јесење сунце изронило је из облака и једним потезом
(*напуштени токови свести, пресеци*)
поделило видик на таму и светлост... кроз расуту
зрику пробијао се још један звук... било је то јасно
штуцање дечака у тамној ветровци који је (утонуо
у себе) стајао у трави и гледао у даљину...

ништа дивље не пресеца поглед

...

пусти терен после пљуска, миријаде
капи и рукопис који јењава,
празни се и понире

разлаже на опоре светлости између
душа и блата... нахушкан на јасне

модрине првих звезда и топла
безболна сећања... цврнут који
издваја дусања иза заумних
простора о могућем нераспадању
нашег д а х а

о писању- брисању,
писању- брисању

како се влатима
и капима кроте крстареће
одлуке о стварности

како се отвара
нова света
празнина...

СТАРИЦА И МОРЕ 3

... овог пута, кроз пегаве пукотине врта
упутила ми је дуг поглед... заробљен
изразом тих ведрих засењених очију
престајем да сањарим... сенке, бокори
(треба,
заиста треба, помислих, прегрмети

ову неочекивану
нутарњу
светлост...)
шуштање и мирис сагорелог бензина
сливају се у вртни пола крик а пола
шапат о сласти једне зарасле бело
плаво зелене слике мора у даљини,
о таласавом воску њене вечности...
о опустелим
леглима измилелих грешака и прабола...
и тамно обално кривељење,
док још увек видљива јата
поново милујем погледом
који их чува од страшних
ребара светлости...од
нажврљаних освртања
о освртању допламсалих
*са очима од воде, лима и алги
богова и људи...*

ЦРТИЦА БР. 8

*тамно пролећно јутро, долазак.
изашао сам из воза...гле,румени
и бели облаци спустили су се
на земљу...покушај иконе*

сањиви једачи анђела

и сребрнасто сиво зелени
план бескраја

масно грумење које светлуца
иза девојчице која по мобилном
телефону глатким прстима игра...
гледам (одахнуло) како мази ту
сјајну површ... кристаласти одломак
прапоруке о дисању пре дисања...

потом замишљам „маларичне варваре
и сојенице... смрт, страшни суд
и пакао: крајолик пропињања
прозирних недогледних пошести...

угаоне изразе који покушавају
да овај текст претворе
у подметнуто стаклено око,
избуљено кроз давне светле
загрљаје невидљивости

кроз змијске снове анђела,
облака и сунца... "

ЈЕВРОСИМА РИСТОВИЋ

ИСПРИЧАНЕ СУ ПРИЧЕ

Испричане су приче,искапао сан
једана лађа касни,пристаниште само
и октобар растворив у киши
Мудрост се сабрала у прах
у библију семена закључала вода
Изгладнела јесен, у даљини лавез
у играчкама ветра и мој глас

Не долази нико по нас
затровани путеви,без наследника мах
као сеоба почиње крај
Док чекамо,живот нас просејава
преправља наш нетачан календар
из песка испира сјај

Друга обала је само сан

Твђаве се треба ослободити и поћи
понети наш живот нама стран
препознати реч која крвав
прати и проучава траг

Реч која ће надживети
саму себе и наш страх
из ока обрисати вековну сузу

Треба затворити као врата дан
Били смо мали

вода нас је селила свуда
не знамо да ли ће порука преживети

Твђава
сад смо ми њоме озидани

СЕЛИМ СЕ ПОЛАКО У РЕЧИ

Селим се полако у речи
у траговима
чист ваздух налазим
чисте реке
свих узраста
Моје је огледало вечност
Носим дубину свих снова
свих пепела памтим дроб
Издајем слике сенки
присуство и одсуство
Да побегне преко границе
спрема се глас
У поднебесју притајен
вук самотњак
Селим се полако у речи
дуго наследнике самоћи стварам
Реч полако постајем
у некој молитви која ми се
још не указује

Ромињам
Свој сам спаситељ, тако мислим
Ко воду слуша дуго ће пловити

МИЛИЦА БАКРАЧ

ЗАПОЈ И ВЕРУЈ

Ћути, љубави! Такво је време.
Будимо једно премудро племе.

Добро је. Има ватре и хлеба.
Дај, буди скроман. Шта нам још треба?

Кажеш да више ми нисмо исти:
Прваци на романтичној листи?

Шта се у нашој поеми крије,
Ренесанса се будила није?

Упорно тражиш из мога ока
остатке теби знаног Барока.

Не смем да шапнем ине „две речи”,
заустим: подло нешто ме спречи!

Мислиш да никад не би нам теже?
На Реализам скитнице реже.

И очекујеш од „есемеса”
да окрепи те од новог стреса?

Чак тастатура ових ми дана
потпуно тамна, прашњава, страна.

Ти опет једно: „Ми нисмо исти!"
- Можда смо љубавни терористи?

Можда читају наша писања!
Броје нам сузе, чују дисања.

Ћути, љубави! Дај, скроман буди?
Коме је битно да ли смо људи

огромног срца у Храму Чести!
Запој и веруј! Слабост надрасти.

Зар опет питаш сред страшног пира
да л волим једнога Владимира?

Да, волим! И њега и Сергија!
Песничка нарав данас ми прија!

Већ примичем се оној доби
„љубавна барка о стварност се здроби",

праштај отмено. Не тугуј више
због оне која не зна да пише

две давне речи, од седам слова.
Стојим на стази вернога Јова.

Бар увек умето, благо нама
да читамо *Пјесму над пјесмама*.

ПЕСНИКУ

последњем и првом

За песму Теби бирам бодре речи.
Призивам у помоћ старогрчке музе.
Дај, учини нешто? Бар Рилкеа спречи,
доноси ми ноћас свој *Крчаг за сузе*.

Нећу крчаг, љубво! Не дај моме лицу
пред оштрицом мраза да зебе и пуца.
Побећићу крадом низ стрму улицу.
Чуј, Едгаров *Гавран* у окно ми куца.

На концу ме чекај раширених руку,
умеш, јер си Песник последњи и први!
Буди дечак кад ме зграбиш к'о јабуку.

Нека нам је проста цела зебња горка.
И кад вриснем да си *љубав моје крви*,
знај, из гладне бити пева вечни Лорка.

ЈАВ ИЗ ГОРЕ ЦРНЕ

Чујеш ли како из Горе Црне
срце ми ноћас озебло трне?

Бринеш, писма све су ми ређа.
Не гледај тако, мој Злопоглеђа!

Поклопи облак ивањске дане,
Виноград не дај, руко, Стојане!

Ја никуд не смем из овог гнезда.
Праштај ми ћутање, чуј, Пријезда?

Не брини, песма неће да гине,
васкрсну дистих, болни Дојчине!

Добро је, венци још увек свићу,
сањај ме, Вуче! Виј, Мандушићу...

Памти, мој молеб над тобом бдије.
„Српкиња још нас рађала није!“

Ослушни како из Горе Црне
срце ми ноћас озебло трне:

Озебло срце завете ниже,
ја твоја јесам. И бићу. Иже.

ПЕСМА ЉУБАВИ и ПЕСМА СМРТИ

Тврдиш да Земља ноћас је чудна?
Безглаво Месец за њом се врти,
док смишља песничка глава будна
Песму Љубави и Песму Смрти.

Молим те, пусти небеска тела,
звезде са великим медведима.

У овој бразди, сред бледог чела
тебе још увек највише има!

Певаш да речју зидаш ми кућу
из које никуд отићи нећу.
Знај! – Ако цветам и увенућу!

Песник је верни потомак трави.
Вечито сеје Небу и цвећу
Песму о смрти и о Љубави!

АНЂЕЛКО ЗАБЛАЋАНСКИ

РУСАЛКА У ЖЕНИ

Русалке три у једној жени
једна очима
муње зачикава
друга на уснама
мед с пелином меша
а трећа титра на грудима

али никад њих три
не будише се саме
у набујалој води
бар још три њихове сестре
купаше се голе
и опет само у једној жени

четврта у утроби
пали месец над реком
пета на бедрима зори
шеста међу коленима
росом умивена

и ко зна колико њих
у њој блудно коло игра
у ноћима бдења
и несна од пољубаца

ПЛАВЕТ

О плавети, у сну тражена
и модра чежњо на грудима
не оклевај, дођи
да грлимо се жудима
и душом истом – чистом
маштом – блудом дојену
чеках те, баш тако
створену

о водо, јавом набујала
и расцвали локвањи бели
и жути
не оклевај, дођи
пољупце проспи по мојој
пути
дотакни дланом – незваном
буђењу – хтење од страсти
ти и ја – у њеној власти

о блакости, уздасима
плаћена
и месечином у прозору
оклевај, не иди
међу прстима тиха чекај
зору
моја и лична – смирајем
дична
у жени – мени крадеш моћ
кад сасвим утихне ноћ

ПИМЕН ПАНЧАНКА

МАТЕРЊИ ЈЕЗИК

Кажу, мој језик проживљава
Век свој тихи: он нестати мора.
За мене његова реч је вечито жива,
Као роса, као суза, као зора.
То ластавичје цвркутање,
Звона у освитак шумских извора,
Плаветнило мајчине душице и муња,
И родино громко клепетање.
Ако неко нареди: „Не треба!“ –
Нека се одрекне језика народ, -
Замолићу ја и сунца и неба:
Мени не треба ни славе, ни хлеба,
Осудите ме на недаће безбројне.
Само називе месеци оставите,
Рођене називе земље рођене,
О којима из детињства у плаветнила
Бор шуми и пева песма ждрала:
Студењ – са бајкама облака снежних,
Љути – великодушан на мразу плавом,
Сакавик – са треперењем и соком
Непоновљивих бреза пролећних,
Красавик – време муња и пљускова,
Травењ – са првом љубављу и сетвом,
Червењ – са зором јагодичастом,
Липењ – са медом,
Са пшеницом – *жњивењ*,

Сазрели јабучни *верасењ*,
Светли *кастричник*
У прозачности чистој, изворској,
Листопад – златно лишће пада на брег,
Снежсањ – први пут густо пада снег...

Да ли плачем ја, или певам?..
Јесен. На улици је тамно...
Ако ми оставите језик мој,
Оставили сте ми живот мој!

1964.

КРИК СОЈКЕ

Црвенкаста, црнопера,
А на крилима – украс плави...
Сваког лета од умора и буке
У твојом се шумама јавим.

И увек је опрезан тако
Крик твој, сојко.
Птичји гнев.
Можда ја не смем тамо, девојко?
Гнезда на дрвећу дирати нећу.

Ти чувај то што чуваш.
Шта теби мира не да?
Од јела до маховина,
И храстова – твоја је шума сва.

Што ме криком сачекујеш?
Ти се са мном дружити нећеш смети.
Или се од непријатеља кријеш?
Или то мени невоља прети?

Белешка о песнику

Пимен Панчанка (1917-1995), носилац је титуле Народног песника Белорусије. Славу стиче стиховима објављеним за време Другог светског рата, у којем је учествовао као војник Црвене армије. Добитник је многих књижевних и ратних награда. Заступљен је у „Антологији белоруске поезије“, II издање 2012.

ВЈАЧЕСЛАВ ДАШКЕВИЧ

СРБИЈА

Ставила је Србија венац трнов
И крв праведну пред светом пролива
На Поље Косово звоно сурово
Последње ратнике у бој позива.
Шта чекамо ми, браћо Словени?
Зар није срамота гледати са стране?
Време је да обучемо верижњаче старе
И отмемо мач из руку Сатани.

1999.

Минск – Београд – Минск

МИКОЛА МЈАТЛИЦКИ

БОЛНА ПЕСМА

Срце се цепа на делове:
Бити тако на свету не мора!
Грчи се под бомбама у несрећи
Братска ојађена земља.

Грчи се под плескањем Европе
У наступу реткосне слоге.
Изашли миротворци – багери
Да објаве лажни мит Слободе.

(...)
У бучној унији јастребова
(Тако је било – данас и увек!)
Напаћене Белорусије
Послушности се неће чути глас.
(...)

Песме са белоруског превела: Дајана Лазаревић

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ

ХАОС И ЕТИКА

1.

У време пометње, када се танка покорица цивилизованих обзира и норми расплине, показује се, прво и неизбежно, опасно лице суровости и сировости, као израз борбе за опстанак. Морални обзирни попуштају; духу се сучељава снага; мисли се сучељавају - анимални импулси опстајања. Наравно, у таквим приликама и околностима, најпре страдају обзирни и осетљиви људи. Бојећи се да их удруживање не одведе насиљу, безобзирности, они, и кад имају на то природно право, клоне се, беже у страну, мислећи, често погрешно, да је зло за времена, да ће проћи, па ће се они поново кретати у просторима добра, љубазности, поштовања човека.

Међутим, то може бити, веома кобна заблуда. Насиље има своју логику, своју „поетику”, и што је најфаталније, своју физику. Стварајући у свим носиоцима једноварљиво, али за друге веома опасно осећање, да су они изабраници Снаге, творци поретка, а други само глина за њихову амбицију, они у временима хаотичним, такозване *транзиције*, шире атмосферу фриволног цинизма, презира за свакога и све што неће са њима, или што се опире да низину прими као висину, брахијалност као упутство за деловање, а понижавање људи као израз одлучности и знања. Природни, истрајни и марљиви, са осећањем за организацију, они каткад могу да сугеришу

моћ и успешност, али све је то, у језгру, варка и замка за неупућене. Права и истинска провера њихове природе настаје оног трена кад се доведе у питање њихово право на подређивање других људи. Метод им је онда једноставан - елиминација, стил прост - деградација, крајњи циљ - очишћено поље „невоље”.

Разуман човек се може упитати: ако је то тако, зашто ипак успевају, откуд то да им, рецимо, разборити сељаци поклањају гласове на изборима и поклањају им богме и новац „за народне зајмове”, веру у њихове говоре и ловоре? Одговор, и кад није једноставан, гласи: човек се боји хаоса, не воли независност, жуди човек за редом, спокојством; не жели живот од данас до сутра. И отуда се, неретко, приклања заматном обећању, сугестији снаге која то обећање „може” да испуни.

Као и непробуђени, незрели појединци, и колективна мноштва, наравно, могу бити у заблуди и за извесно време чак активно радити за заблуде. Цела драма нашег колективног кретања кроз садашње време то јарко показује: студенти наши су, 1968. године, пали у занос на неколико мајсторских флоскула тадашњег хроничног председника (Тита): „Ви сте веома зрели; зрела нам је и радничка класа; сви смо зрели - идите кући и учите предмете за испите!” Чули смо тада и народну песму: „Друже Тито, ми ти се кунемо”; и то је био - крај студентске баладе...

Касније, дођоше нови певачи и нове песме. И сиротиња раја, поново уста, ко из земље трава, са дивном вером. Вером увећаном искуством дуго понижаваних људи: потрудимо се да подигнемо нашу земљу из беде, из јада да нам *више нико са стране не пише наше уставе*; да нас не враћа у основачке клупе, кад смо те школе прошли и завршили; да живимо као усправни људи, без страха и понизности! Истини за вољу, ко би таквим позивима и покличима одолео, ако је знао да је

одиста, оно што је одлазило, или *стварало илузију да одлази*, било понижавајуће - за сваког ко је иоле мислио својом главом.

Али, судбина сваког високог циља додирује своју пропаст у трену кад се његови носиоци осете победницима и кад зајеле да очувају „властите тековине“. Тако се од лековите лозинке „Народ нико не сме да бије” дошло до стварања полицијске академије; од прича о Србима као небеском народу до оних „три одсто” ратних профитера; од сјајних прокламација о демократском бићу нашег народа до експресног обарања председника Републике Југославије (случај Добрице Ћосића); од прокламација о враћању светосавском начелу живљења до баналних, батинашких обрачуна са лидерима опозиционих странака! Враћање истог, или фатално кружење аутократија?

Наравно, упркос свему, ваља обновити веру у нашу лепу и драгу Србију, јер она није - само њихова. Треба нам много издржљивости, проицљивости за животне потребе људи, да бисмо одолели стихијама хаоса који прети, да не подлегнемо.

Али како, питаће сваки разборитији житељ напаћене домовине, кад знамо да је човек слаб, поводљив пред лаким обећањима, и још к томе: „Страх животу каља образ често”? Парадоксално, но тачно, нама се чини да исто извориште, оно које рађа страх и слабости, може да покаже пут ка животу који има наде и смисла. Наиме, хаос свакако шири човекове очи пред страхом, увеличава опасности на видику, чини да човек начас заборавља дужности према појму под којим ступа. Али то, ипак - гледано са шире временске скале - кратко траје. У изворишту разноструких човекових аспирација постоје и неутаживе потребе за чистим простором,

чистим видиком, цивилизованим постојањем. Те потребе подстичу глад за постојањем у вредностима.

„Живот”, написао је једном Ками, „не вреди ништа, али ништа не вреди као живот.” Иоле пробуђен човек, кад се замисли над оним што чини, има разлога и могућности да се упита: да ли је што учинио у протеклом дану да се увећају вредности заједничког живота. За личности које знају шта значе те две речи нема никакве сумње да оданост животу не значи пировање моћи као надмоћи. Вредности живота подразумевају човечну скалу вредновања; оно дакле што је освојено на лествици културе као човечна вредност; то *није свако побеђивање* у животном процесу. Победити није исто што и убедити. Његошева генијална луцидност и ту је повукла јасно границе: „Вук на овцу своје право има, ка тирјанин на слаба чоека”, да не настављамо свима знане стихове. Дакле, *вук и тирјанин* припадају оном доњем свету, свету непрозрачне стихије, снаге по себи, свету којем је Снага врховни критериј. Горњи, човечни свет не одбацује снагу, али у њеном постојању види само могућност испуњења етичке дужности човека према слабом, незаштићеном; снага није ни сва постојаност ни вредност живљења. Довести, према томе, тирјанина „к познанију права” - кад се друкчије не може, атрибутима снаге, коју тирјанство уздиже као једину вредност, то значи знати границе и природу снаге, радити на томе да она не буде само проток голе, ћудљиве агресије.

Насупрот томе, цинизам који ниче из Снаге, негира темеље такве мисли о односу снаге и етике. По њему, етика умањује ефикасност, шири мекушно, хедонистичко осећање света, чини од човека слабо, лелујаво биће. Он је за *ефикасно* постојање по сваку цену, за победничко осећање постојања, уместо одговорности

према појму - Човек; за њега је тај појам толико релативан да изазива смех при помену... Безобзирност као стратегија и стил успевања, презир финесе и поштовања људске процедуре - то су највиднија својства тог таласа који долази са изворишта хаоса. Традиционална етика поштовања човека, његове унутарње слободе и унутарњег достојанства, поштовање свих безбројних, треперавих могућности које човек садржи у себи за стратегије успеха по сваку цену лишена је било каквог значаја. *Коса у замаху не размислила о томе шта ће све пасти у откос.*

3.

По нашем увиђању, налазимо се у времену које подстиче косаче и њихове замахе. За разлику од многих који у томе откривају ступање геринговских легионара на нашем простору, не мислимо тако, реч је о законитом продору пресних, и непосољених, тамо где су владале кохорте превејаних и блазираних. Наравно, наша илузија, а она је такође саставни део културе, има право да тамо где сада видимо само игре непрозирних стихија, плажење цинизма и снаге која себе храбри.

Но, свакако, ту тешко прозирну игру хаоса и етичког чина, помањање из гротла хаоса оних струја и чинилаца који не хају за етику - не треба никако узимати олако. Треба читати поново Иву Андрића, његове сјајне странице о талијанским младићима који су ступали победнички талијанским градовима на почетку двадесетих година XX века, увесељавајући тада култивисане Талијане, рицинусом и маршевима по прашним градовима (све то, знамо, завршило се крвавим драмским призорима) - па разумети куда нас може одвести равнодушност према груписању оних снага и струја код нас које желе искључиво

победу, стаменост челика у односу на мекушно, трошно, рањиво.

Хаосу који се помаља претећим лицем, треба сучелити мирно, присебно поштовање *живота као вредности*. Ону етику која је као бисер-суза чиста, као успење са крстом Ђакона Авакума јасна, као сестринска дуња у старинском ковчегу, верна. Наш мученички свет бар таквих дивних примера има у изобиљу. Нисмо ми заборавили наук бежанија и збегова, и чувања свог и туђег образа; варају се они који мисле да је могуће затирање свег памћења, и да је наступило време свеколиког каишарлука, лисичје спретности и вучје безобзирности. Онај данас који не вара свог ближњег, који не обија комшијски стан, бојећи се неке више силе, који из чисте душевности, помаже болесном и рањеном, ма које вере био - већ је корак ближе - етици. Број таквих ваља свим напорима озбиљно - увећавати.

Процес који се храни настојањима добра, и кад не даје резултате у почетку, знак је *постојања* таквих људи и таквих настојања. Тај процес, постепено, може довести до сношљивијег, ведријег живота међу нама. То можда није братски живот, али што рече наш Патријарх Павле, довољно је да је - људски.

Излагање Мирослава Егерића на заседању Крушевачке књижевно-филозофске школе о теми „Србија и Европа“, 2001. г.

ЈЕЛИЦА РАЈКОВИЋ

ЗНАЧАЈ И ЗНАЧЕЊЕ КОЛА У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Културни идентитет народа чине сви изрази његовог националног духа, у које спадају: вера, језик, обичаји, ношња, књижевност, уметност, архитектура, друштвено уређење, итд. Сваки народ има своје особености по којима се разликује од других и које га чине оригиналним. Слепо копирање и претапање у туђе културне обрасце води губитку идентитета једног народа и због тога је стална брига о очувању свих елемената националне културе један од основних задатака сваке озбиљне националне елите.

Основне одлике кола

Сваки народ има своју националну игру. Кроз њу он демонстрира свој дух, своје идеале, своју филозофију живота. Истовремено, национална игра представља народ и његове вредности. Она је његова слика пред светом. Ако желите да сазнате нешто више о једном народу, најбоље је да погледате његову националну игру.

Српска национална игра је коло. Играњем кола веровали су стари источни народи да од словенских богова могу измолити: животну снагу, благостање, здравље, родне године и напредак у кући. Енергично кретање, љуљање, окретање у ритму словенски богови радо гледају, па су зато стари Словени веровали да се на свечане дане и сунце окреће од весеља и уживања. Игре су изузетно занимљиве и атрактивне и од стране публике увек добро

примљене. Играње у кругу је, поред осталих симболичких кореспонденција, идентично и човековом поимању простора у архитектури: прве човекове куће-склоништа имале су кружну основу. Затворен круг представља једноставан, крајње строг, али истовремено савршен облик, јер сви играчи изводе исте кораке и покрете, држе се на исти начин.

У српској традиционалној пракси се у функцији означавања појединих облика игре уз музику, употребљавају и речи *коло* и *оро*. *Коло* је термин који се првобитно користио у динарским крајевима, а потом и у областима које су у највећој мери насељене динарским становништвом као што су западна Србија и Шумадија, док се реч *оро* везује за јужне српске пределе и Црну Гору. Ове речи имају вишеструко значење:

- Облик игре у простору (најчешће кружни) у коме је већи број играча међусобно повезан;
- Група људи који играју
- Играчки скуп (игранка)
- Врста игре

У читавој западној Србији су се до пре неколико деценија користили глаголи *шетати*, *одати*, *колати* да означе телесне покрете који су се изводили уз песму, а без обзира на то што су се могли изводити у облику круга, полукруга и наспрамних линија.

Коло је савршена аудиовизуелна слика некада основног српског погледа на свет, који подразумева саборност, заједницу, једнодушност. У колу су сви повезани у један ланац, сви чине једну целину, све носи исти ритам. Затворен круг представља једноставан, крајње строг, али истовремено савршен облик, јер сви играчи изводе исте кораке и покрете, држе се на исти начин. У

колу сви гледају једни у друге, упућени су на ближње до себе, без којих коло не постоји.

Саборност кола је у супротности индивидуалним играма других народа које истичу самосталне играче или плесне парове. Коло одбацује самодовољност појединца или пара и хрли широј заједници. Коло је свенародна игра и управо жели да истакне јединство духа.

У колу има места за сваког ко је кадар у коло се увратити. У колу играју сви: од деце до старца, и добри и мање добри играчи, и лепотом најистакнутији и мање маркантни појединци, и женско и мушко, и богати и сиромашни. У колу нема вештачких, већ само природних разлика међу људима.

Коло је национална игра у коју се сабирају и гости и домаћи, представници различитих српских крајева и земаља. Коло је и породична игра у којој деда и баба играју до сина, снаје и своје унучади. Коло је и љубавна игра у којој се момак хвата до девојке или девојке загледају момке. У српском колу, ма колико оно било јединствена целина, свако игра својим стилем. Свако покушава да својој игри да неку оригиналну црту која би показала његову индивидуалност, а да при том остаје нераздвојни део једног истог кола.

Музички ритмови кола су различити према српским крајевима, као и начин игре, али је за све једнак култ заједништва. Коло уме и да посебно истакне заслужне појединце: било играњем на челу или крају кола. Коловође постају они који то заслужују као најбољи играчи или им то следује као обавеза према неком од народних обичаја. Јер, коло је зачин многим српским обичајима, посебно весељима.

После кола јавља се леса — ланац играча постављених у правој линији или у две насрамне врсте са правцем кретања лево и десно, напред и назад.

Соло играње или играње у паровима реткост је у средишним деловима Србије. Јавља се углавном у обредним играма (*додоле, лазарице, краљице*). Те су игре веома старе и траг су паганских обреда за плодност, кишу или представљају траг старинских обреда са игром поводом рођења, иницијације, свадбе или смрти.

Појам коло у три се у српској етнокорологији среће тек од 80-их година 20. века. Од самог почетка он није дефинисан као назив за одређену игру већ као назив за групу игара истог основног кореолошког обрасца. Играчки образац коло у три подразумева симетричну осмотактну структуру (4+4) са дихотомном, ређе трихотомном, унутрашњом организацијом фразе. Назив коло у три (корака) преузет је из народне праксе, као назив за одређену игру (локални термин из централне Србије). Како је познато, у народу се не групишу игре према њиховом основном играчком обрасцу, већ искључиво према називу. Само на овакав начин је освешћена диференцијација између игара. Из тог разлога постоји велики број назива за један играчки образац.

Коло се некада играло и код цркве, и на ратишту, и на свадбама и другим народним радовањима. Свуда је оно симболисало свијеност народа око заједничког идеала, исте жеље и опште среће. Његошевски посматрано, српску нацију бисмо могли дефинисати као *коло око Цркве*. Јер, Црква је творац српске нације и читав друштвени живот српског народа био је инспирисан јединственим погледом на свет. У свакодневним поздравима међу људима („Помаже Бог!“ и „Збогом“), здравицама („Здрав си! - Од Бога ти здравља!“) и многобројним народним умотворинама („Без невоље нема богомоље“), можемо лако увидети исти тај духовни утицај.

Момци или ожењени људи отпоцињали су шетњом играње на играчким скуповима, и то често уз вокално-

иструменталну пратњу, дајући посебан значај како почетку играња тако и самој игри. Након што се она изведе, следиле су друге игре по жељи коловође. Игре су углавном мешовите и изводе се најчешће у полукругу. Држање играча је у већини игара за појас, а само неколико игара се изводи у полукругу у којем су играчи спојени рукама спуштеним низ тело. Игра се на целом стопалу, тело је опуштено и играчи су увек усредсређени на средиште кола. У појединим играма, тело се може покретати лево-десно и то код мушкараца у раменима, а код жена у куковима.

Као најтипичнији (најраспрострањенији), уједно и најстарији представници игара из групе коло у три на подручју Србије јесу *кокоњеште*, *моравац* и *Жикино коло*. Изражена карактеристика влашке игре је ударање ногама о тло.

Паралелно са смањивањем активности некадашњег сеоског друштвеног живота, различити називи игара временом су заборављани. Поред тога постепено се хомогенизује и изузетна варијантност овог играчког обрасца која се може приметити у старијем играчком репертоару централне и западне Србије, и своди се на основни играчки образац. Из поменутих разлога, у играчкој пракси све више се среће само назив коло као назив, поред осталих значења које може имати, за одређену игру.

Као што је у народном животу љубав према игрању једно од првих психолошких објашњења зашто наш народ игра, тако је и у орским народним песмама (тј. песмама које се певају у току игре) љубав према игрању најчешћи покретач у игру.

Гледање момака и девојака у колу, о чему се говори у орским песмама, још један је разлог зашто се игра, баш и у народном животу. Под *гледањем* се

подразумева и узајамно посматрање младих, и њихово упознавање, и њихови разговори и шале за време играња, и поређење са другим девојкама и момцима, и одабирање:

*Фатајте се, б'јеле руке,
Гледајте се, црне очи!
Ој, да купимо,
Ој, младе момке,
Ој, и девојке,
Ој, да се виде,
Ој, и познаду,
Ој, да играју,
Ој, и да певају,
Ој, издалека,
Ој, и изблиза,
Ој, и познаници,
Ој, и незнаници.
Ој, после мене моја мати
У Косово заиграти,
Себи момка изабрати*

(Далматинско Косово, Врлика, Книн)

Питање о томе кад се игра, у народним орским песмама посматра се на два начина: прво, са временског гледишта, и друго, са гледишта доба живота и животних околности. Стихови:

*Је л' играјте, да играмо,
Данас оро, сутра нема!*
(Темска, срез Нишавски)

У песмама за игре има помена да се играње изводи, прво, у самоме селу, што потпуно одговара

традиционалном обичају играња на сеоској раскрсници, или „средсело!": У село оро големо (Горње Неродимље)

*Прођо' село –разби' чело;
Прођо' друго –разби' уво;
Прођо' треће –разби' плеће,
У четвртном колу игра.*

Као место за играње помиње се и простор код цркве или манастира, што је тако исто у складу са негдашњим обичајем играња на саборима приликом црквених и манастирских слава:

*Играло је Зетско колу
Пред Жупцијем манастиром.
(Бока которска)*

*Под Рударску цркву оро ми игра,
Оро ми игра, оро девојачко. (Лесковац)*

Има орских песама и са географски означеним местом на коме се игра:

*Две девојке колу воде
С ону страну саве воде.
(Далматинско Косово, врлика, Книн)*

*Игра колу на ливаде,
На трави зеленој.
(Пећ)*

Орске песме са мотивима који значе позивање у игру имају различите функције: ако се изводе у почетку сабора или игранке, оне обично служе као знак да народна

игранка почиње и да они који желе да играју треба да се прикупе. Тим позивима се наговештава и жеља за играњем:

Ај' те друге, да играмо!
(Косовска Митровица)

О' те друге, да играмо!
(Горње Неордимље)

Ор' се, бер' се, оро да беремо!
Бер' те, бер' те, мене не чекајте
(Гњилане)

Критеријуми поделе

Класификације играчког фолклора за сваку нацију и за сваку етно област стварају посебне потескоће и представљају најзахтевнији и најтежи део области територије фолклора. Игру као и музику тешко је дефинисати и оне су променљиве категорије, јер игра није исто за становнике динарског и банатског подручја, нити може бити исти смисао игре пре педест година и данас.

Први покушај класификовања игре, као општег појма, дао је знаменити фолклориста и оснивач српске етнокореологије, Тихомир Ђорђевић, 1907. године. Након 20-ак година, појављује се прва књига сестара Јанковић, у којој прихватају класификацију Т. Ђорђевића на *орске игре*. Нешто касније, 1939. године, истичу да је народна игра много шири појам од кола/ора, који обухвата народне играчке творевине најразноврснијих облика, од соло игара до скупних игара са неограниченим бројем играча. Године 1952. године, допуњују своју дефиницију указујући на општост овог термина, али не у односу на

друге врсте игре, већ у односу на синкретичност орских игара са другим облицима човековог испољавања као што су: музика, обредна и обичајна пракса, коришћење реквизита у игрању, итд. решавају проблем, тако што поменуто обухватност плеса називају *народна игра*.

Формални критеријуми за поделу народних игара такође могу бити бројни, зависно од тога са које се стране игре посматрају. Ако се гледа ко их игра, оне се могу поделити на:

- дечије,
- женске,
- мушке и
- игре старијих

Познато је да деца имају своје нарочите игре. У већини крајева, деца се у игре старијих уопште нису мешала. Њихове игре нису претежно орске а уколико и јесу, то су шалјиве, имитативне или игре чија садржина сем чисто орских има и других елемената.

Мушке и женске игре су оне игре које играју само припадници једног или другог пола. Ове игре могу бити остатак некадашњих ритуала мушких или женских друштава а данас су чисто мушке игре такмичарске или игре у којима долази до израза вештина или снага, док искључиво женске игре могу бити коло удавача, невести или иницијанткиња.

Старији људи ретко играју. То се дешава у изузетним приликама када су нарочито расположени или када то налаже обред (*свекрвино* или *шарено коло* у свадбеном обреду).

Са становишта облика у коме се играју, игре се, сходно своме спољном изгледу, могу поделити на:

- групне игре (коло, леса) и
- игре са ограниченим бројем играча (соло, паровне и друге игре)

Са становишта музичке пратње игре се могу поделити на:

- игре без музике,
- игре уз песму и
- игре уз пратњу музичких инструмената

Неме игре се изводе баз икакве музичке пратње. Код њих као ритмички основ игре служи бат корака играча или звекет њиховог накита (*гламочко коло* и друге игре динарских планинаца).

Игре уз песму су такве игре уз које се увек певају песме са текстовима. У уској вези са текстовима су многе имитативне игре, где текст песме и покрет заједнички испуњавају садржину игре и њен су равноправан саставни део.

Неке обредне игре се увек играју уз песму а никако са инструменталном пратњом. Овде треба напоменути да се извештан број игара код нас увек играо уз текстове који се импровизују на лицу места (поскочице) или представљају неку врсту хронике савремених или прошлих догађаја (*козарачко коло*).

У последњу категорију могу се уврстити оне игре које се играју само уз инструменталну пратњу и код којих текстова песме никада није било или су заборављени. Могућа је и комбинација поменутих врста музичке пратње. У истој игри се одређени број тактова може играти уз песму а одређени број немо или уз музику.

За пратњу српских народних игара су се употребљавали свирала и гајде, док је оркестарско музицирање новијег датума. У Србију је доспело из Румуније посредством Рома који су отуда донели лауте (виолине) румунских лауташких оркестара. Блех оркестри су настали под утицајем војне музике.

Најзад, игре се могу разврстати и по својој структури. Критеријум је међусобни однос броја покрета и правца кретања. По карактеру играње је каткад мирно, каткад и развучено, сетно; живље, с лакоћом; живо, ситно; снажно, полетно, оштро, круто. Разноврсност облика зависи о роду и полу, о уобичајеном броју учесника, поретку, узајамном држању руке, о смеру играња, врсти корака, таласима и треперењу, пропратним покретима уз кораке и о нарочитим реквизитима што их играчи употребљавају.

Места на којима се игра јесу: куће, дворишта, вртови, гумна, ливаде, близина цркве или гробља, раскршће, тргови и др.

Главне прилике за игру су свадбе и друге породичне свечаности, радна села, покладе, већи и мањи верски и народни празници, уселивање у нову кућу и др.

Најопштије разврставање народних игара по суштини и намени, могло би их поделити на две велике категорије. То су:

- обредне и
- световне игре

Обредне игре су оне које су се некада изводиле у склолу разноврсних обреда, док би световне игре биле све остале. Не треба мислити да је ова подела непроменљива и да игре стално морају остати у истој

категорији. Игре су у сталном развоју. Обреди изумиру и нестају, док неке игре, које су се играле у њиховом саставу, остају да се играју и даље. На тај су начин оне нацивеле обред, постепено су губиле обредну функцију и постајале световне.

До данас су се код нас очувале две врсте обредних игара. Прве су оне које су се изводиле у саставу обреда чији је циљ био задовољење општих потреба, обезбеђење плодности, заштита здравља и слично. Ту играчи не играју за своје задовољство, већ у интересу заједнице, врше јавну функцију. Неке од њих су везане за адређене датуме (*коледа, лазарице и краљице*), док су се друге играле онда када је то било потребно (обреди за кишу, лечење болесника итд.). Насупрот обредним играма са јавном функцијом, стоје обредне игре које су у вези са значајним догађајима у животу личности. Веома се мало играло поводом рођења, нешто више о иницијацији - када су се игром млади уводили у круг одраслих - а веома често приликом свадбених церемонија. Играње поводом смрти и за мртве је занимљивост своје врсте.

Начин играња готово свих обредних игара прве врсте потпуно се разликује од стила играња данашњих орских игара. Стил и техника остали су окамењени, онакви какви су били у доба паганства, од кога нас дели више од хиљаду година. То може да послужи науци као једна од полазних тачака за проучавање структуре игре код наших далеких предака али те игре ни својом садржином ни начином играња нису привлачне за сценску примену. Ове обредне игре играју се веома ситним корацима, са минималним померањем удесно или улево и готово неприметним потскакивањем.

Многобројније су оне игре које су пратиле животни циклус. Оне су се играле да би својом мађијско-

обредном функцијом тобоже помогле човеку да преброди веома осетљиве и опасне прелазе из једног животног доба у друго. Ти су прелазни отпочињали чином рођења, настављали се обредима о иницијацији и свадби, да би се завршили смрћу - којом је људски животни циклус доведен до краја. Игре у оваквим приликама данас су обичне орске игре, посебно намењене одређеном тренутку. Врло је вероватно да су неке од њих у прошлости имале искључиво обредну функцију. Ове су игре сценски занимљиве, поготову ако се обрађују у склопу наведених обичаја или су у вези са њима.

Обредне игре које су се некада изводиле за опште добро данас су веома ретке јер су и обреди већ одавно превазиђени. Данас, на пример, више нико не верује да се игром може изазвати киша или излечити болест. Зато ће се те игре само укратко поменути, више ради информације и ради удовољења радозналости људи који се интересују игром. Играма из животног циклуса посветиће се нешто више простора пошто, како је речено, оне могу бити сценски употребљиве.

Коледарским играма називале су се оне игре којима је отпочињала календарска година. *Коледарске* су се игре углавном већ заборавиле али о њиховом постојању сведоче припеви обредних песама са рефреном *коледо*. Према нашим и словенским аналогијама, овим су играма наши пагански преци прослављали јачање сунчеве моћи о зимској солстицији и долазак новог животног и вегетативног циклуса. Учесници коледарских игара некада су се маскирали. Христијанизовани коледарски обред под називом *вертеп* изводио се до прошлога рата готово искључиво по варошима, поглавито око Саве и Дунава и у Војводини.

Следећа од обредних игара биле би *лазарнице*. То су опходи са игром које су изводиле девојке о Лазаревој

суботи. *Лазарице* имају и Грци али су оне у вези са нашим лазарицама само по називу. Играју се потпуно другачије, док се наше *лазарице* стилем и техником потпуно ослањају на наше обредно играње. У аграрним култовима је основни циљ пролетњих женских обреда био постизање плодности. Поред тога основног циља, *лазарице* су имале и елементе иницијације, пошто се веровало да се неће удати девојка која није учествовала у *лазарицама*. У овим играма се назиру и елементи култа змије.

Обредна игра под називом краљице изводила се око Ђурђевдана и Духова. Циљ ове игре сличан је претходној јер се у њој преплићу мотиви плодности и иницијације. Ова се игра у већини крајева везала за Духове за које се код нас још увек очувао пагански назив *русалије*. У многим предањима источне Србије краљице су се називале *русалке*. Тамо постоји и низ топонима под називом *русалијска гробља*. Мисли се да су се на таквим местима среле две групе русалки које су у међусобним борбама изгинуле. Сматрало се да две обредне групе при сусрету морају себи силом прокрчити пут, па је при сусрету долазило до љутих окршаја. У веровању старих Словена русалке су биле зла митска бића за које се мислило да настају од младих утопљеница. Једном годишње, у току *русалне недеље*, оне су излазиле из воде да би се крајем недеље повлачиле натраг све до истог доба следеће године. Поред већ поменутих елемената иницијације и плодности, ова би поворка могла бити остатак ритуала из култа русалки.

Обредна игра до доле данас је ретка пракса при мађијањима за кишу. Игра није везана за одређени датум, већ се изводила онда када је била потребна киша. У многим тимочким селима до доле су играле о заветини на дан св. Германа, за кога се веровало да је господар

атмосферске стихије. Тада се играла и посебна обредна игра под *записом*, што јасно говори о споју прехришћанских и хришћанских веровања. У селу Потркање код Књажевца, заветина је отпочињала ритуалним колом под *записом*. Коловођа је играо гологлав. До њега су се хватале четири девојке. Пошто би уз обредну песму коло три пута обишло запис, хватале би се и друге девојке.

Игре поводом рођења код нас су најмалобројније, ма да се тај чин пратио многим мистичним радњама срачунатим на одбрану новорођенчета и мајке од демона или злих погледа. Није искључено да су неке од ових радњи биле појачане обредном игром. Деца веома мало играју орске игре, већ се баве другом врстом забаве. Ова чињеница указује на то да је игра била озбиљна ствар у ритуалима из којих су деца била искључена. Нешто више се играло о крштењу и о првом шишању.

Првим јавним играњем у колу, девојчица почиње да се сматра девојком а дечак младићем. За улазак у прво коло код младића нема нарочитог церемонијала, док је при иницијацији девојака игра имала веома важну функцију.

У источној Србији, о Ускрсу је играло коло намењено иницијацији девојака. Иницијанткиња би на игриште доносила одређени број јаја и суму новца довољну да се свирачима плати коло. Ако би било више таквих девојака један би младић сакупљао јаја а други новац, којим би по редоследу плаћао свираче. Одабрани младић (већином рођак) повео би коло са девојком. Пошто би одиграли прво коло, девојка би примала честитке и од тада је постајала равноправни учесник свакога кола — улазила је у ред удавача.

Проигравање девојака о Ускрсу обављало се и у околини Београда а и у многим другим крајевима. У околини Бољевца, трећег дана Ускрса би се скупљале

удаваче на игру. У игри се гатало која ће се од њих удати те године. Игра се звала *Чубра Мара*. За време сеоске игранке одвајале би се у засебно коло и хватале за појас оне девојке које су се сматрале удавачама.

Игре свадбеног церемонијала и данас су многобројне. Њиховом студијом би се, бар делимично, могао реконструисати пагански ритуал словенске свадбе. Многе од данашњих свадбених игара некада су свакако биле обредне. Још уочи свадбе, девојка почиње да се опрашта од своје породице и друштва. Тада се у њеном дому приређивало *момино коло*. У *девојачком колу* девојка је даривала сватове. Пре поласка из родитељске куће, девојка би такође водила *девојачко коло*. Свекрва је невесту уводила у нови домаћи култ, уводећи је у кућу играјући и играјући са њом три пута око огњишта. *Свекрвино оро* означавало је завршну церемонију увођења невесте у нови дом. У околини Алексинца, по изласку из куће, *свекрвино коло* је морало три пута да је обиђе. После тога се изводило *девереко коло* а затим прелазило на остале игре. У источној Србији се за време свадбе играло *зечије коло*, да би се младенци плодили као зечеви. При крају свадбе се играло *шарено коло*. Њега би најчешће повео свекар а до њега би се ухватили невеста и младожења, свкрва, кум, старојко, па остали. У току игре млада је мењала место а младожења се хватао међу њене рођаке, затим би се враћали на своје место а свекрва би се хватала међу њих. Ово се радило да би и деца била шарена, тј. да би личила на чланове обе породице.

Играње поводом смрти данас је ретко. Успомена на њега има још у ужичком крају а у источној Србији је још жива пракса. Тамо је веома распрострањено *коло за душу* које се играло о заветинама као успомена на поједине покојнике. Овим се колом одавала пошта покојнику који је скоро умро али се и прекидала жалост. Онај који је

желео да је прекине пре времена, требало је да три пута заигра преко марамице у коју је стављен новац. Коло за душу се играло и о свадбама. Они који имају младе покојнике, плаћали би да свирачи одсвирају ово коло, како би и њихови покојни могли да учествују у свадбеном весељу. За играње око *привега*, обредне ватре која се палила о Белим Покладама за покојнике који су умрли без свеће, дрва би се сакупљала у селу а у игри су учествовали сви становници. После игре би се код *привега* приређивала гозба а око згаришта се играла обредна игра под називом марга. Сличан *привегу* је обичај алалија или олалија који се такође приређивао о Покладама. Око ватре би се играло веома кратко када би се најчешће одиграле орловка и четворка. Затим би се народ разилазио кућама.

Од осталих обредних игара треба поменути Иванданско играње и прескакање ватри. Као и многи други празници, хришћански празник св. Јована, који се у народу популарно називао Ивандан, један је од многобројних примера паганско-хришћанске симбиозе. Основни мотив овога празника је соларни култ а затим и култ ватре, што се види из чињеница да се празновао о летњој солстицији и да су се током игре прескакале ватре. Према веровању, тада сунце на небу три пута заигра и сам св. Јован је у народу имао епитет *игритељ*. Сунчево играње и епитет свеца јасно говоре о паганском пореклу овог празника и играња. Доказ су и писани извори да је црква осуђивала играње о овом празнику као паганско. Паљење обредних ватри и играње око њих било је познато свим словенским народима. Тада је падао општи словенски празник под називом Купала. Прескакање ватри и играње око њих имало је и чистилачки значај, јер се изводило као предохрана од болести. Има елемената и култа плодности, пошто се високо скакање

доводило у везу са високим растом усева. Сличан значај имале су обредне ватре о Покладама и Петровдану.

Световне игре данас сачињавају огромну већину српских народних игара. По својој садржини, оне су веома разноврсне. Имитативне и мимичке су оне игре чија се садржина не изражава само игром него и нарочитим покретима тела или изразима лица са циљем да се јасније илуструје садржина игре (Овако се бибер туца, Девојчица платно бели и друге). Озбиљне и веселе игре имају у себи таквих елемената који изазивају озбиљна (Тешко оро) или ведра осећања (Тројанац, Моравац и већина српских игара). Код ведрих игара има их које у себи садрже шале и хумора и које би се могле назвати шаљивим или хумористичким играма. Кроз садржину еротско-љубавних игара провлаче се љубавни мотиви. Игре у којима се показују разне вештине или имају такмичарски карактер могле би се назвати играма вештине и духа. Међутим, највећи број српских народних игара нема неке видљиве садржине ни нарочите намене, сем да забаве или освеже играче. Ове би се игре могле назвати забавне. Већ је напоменуто да се некадашња намена и садржина многих игара заборавила, па се оне играју једино у сврху забаве и исказивања животне радости и снаге.

У свакој групи разликују се поједини типови као главни представници, а сваки тип има и своје варијанте и своја посебна имена. Игра, као и целокупна народна уметност, доживљавале су, а и сада доживљавају многе промене. Оне нису устаљене ни у истом крају где су настале; преносе се у оближње и удаљеније крајеве па и тако настају промене и преиначења, прилагођавање домаћем локалном стилу, уношење нечега новог у локални стил. Зато се и не могу строго повући границе кореографских подручја; оне нису затворене а најмање

се поклапају с политичким управним границама. Разне врсте народних игара дотирају се и укрштају са другим врстама тако да их је, у извесним случајевима, тешко јасно разграничити и строго издвојити у посебну групу. Ипак је сасвим извесно да се свака класификација игара мора заснивати на њиховим суштинским и формалним карактеристикама.

Одлике игара неких етнокоролошких целина

Стил играња у етнокоролошкој целини централне Србије веома је занимљив: на нашим просторима нигде се игра толико не кити и не улепшава. Основни играчки образац се украшава поскоцима одоздо или одозго, преплетима, заплетима, треперењем, поцупкивањем, застајкивањем, варалицама, ударима (ноге у ногу), променом ритма у једном такту, усложњавањем корака (повећањем броја изведених корака у једном такту). Такт је најчешће четвртина, две осмине, што извођењу даје извесну опуштеност, те се посматрачу чини да се играчки обрасци ове области изводе спонтано, складно, лепршаво, логично, некако природно. Међутим, за такав начин играња потребно је велико играчко умеће и проживљавање игре и играња. Управо се кроз тако маштовито украшавање основног играчког обрасца испољава менталитет становника централне Србије, њихово поимање лепог. Домишљаност играча изразена је разноврсним украсима, којима се основни играчки образац веома често толико преобликује да га је тешко препознати.

Посебно место у фоклорној традицији Србије има Врање и његова околина. У прошлости, за вријеме Турака на феудалним имањима водио се бујан живот. Посебно су се неговале игре типа *чочек*, оријенталног порекла, у којем су девојке са изузетном профињеношћу

изводиле еротске покрете. Често су се при игри служиле марамицом, дефом и сличним. Однос према плесу био је веома култивисан, сваки нови покрет био је искушење за плесаче, нови доживљај за гледаоце. Положај тела, чврсто стиснуте руке, одмерено подигнута нога, одавали су плесаче пуне темперамента и проживљеног односа према игри. У игри *тешко оро*, у којем хармоничности линија што их чине поједини делови тела, посебну лепоту даје трајање покрета. Ишчекивање новог покрета, гестова, заокупља пажњу играча и гледалаца. Убрзавајући неосетно игру доживљај прелази из интелектуалне драматичности у опуштену раздраганост.

Кореографска област источне Србије, одлукују се веома живим играма и разноликим корацима. Игре прате гајде, дудук, двојнице и свирала; касније Цигани уводе ћемане (виолину). У доњем делу источне Србије, игре прате зурле и гоч. У области Нишаве игре спадају међу најживље у Србији. Најомиљеније су *чачак* (у леси) и *катанка*, обе у многим варијантама. Чести су духовити кореографски састави који показују смисао за шалу.

У кореографској области Косова и Метохије, српске сеоске игре носе у себи најстарије елементе словенског карактера. По селима се игра веома мирно, најчешће уз наизменично, развучено и сетно певање двеју по двеју играчица. При томе је карактеристичан отегнут узвик И!. Призренски тип игара надалеко је чувен као и призренска богата ношња, нарочито женска. Најомиљенија игра је *колач*. Лепе су старе српске игре, *стара призренка* или *разграњала*, *цоко*, *бре девојче*, *подуна мори подуна* и друге...

Војводина је јасно издвојена кореографска област чије су одлике условљене различитим утицајима. На овом равном и плодном тлу поред српских, буњевачких и сокачких игара дале су и игре националних мањина

(мађарске, румунске, словачке и русинске) свој допринос у стварању овог специфичног стила. Игра се ситно, скоро у месту, а индивидуална импровизација украсних корака и фигура изражена је нарочито у мушкој игри; карактеристична је импровизација, синкопираног ударања петом у земљу или петом о пету (дуплир), које се код добрих играча јавља готово у свим играма. Игре су раније пратиле гајде, данас их најчешће прате тамбуре. Најраспрострањеније су *бачко коло*, *банатско коло* и *сремско коло*. Варијанте се јављају као еснафска кола: *паорском*, *ратарско*, *мајсторско*, *занатлијско*, *опанчарско*, *чобанско* итд. *шаранац* је соло мушка игра која се задржала још око Вршца и Беле Цркве. Играње у паровима је заступљеније. Парови могу бити различито распоређени у простору: правилно по кружници или линији и слободно по кружном простору.

У кореографској области западне Србије цени се ситно играње и фино треперење тела у умереном темпу, али управо за такав начин играња потребно је велико играчко умеће. Већина игара изводи се у отвореном колу уз пратњу свирале, фруле и двојнице. Ово посебно одликује шетња (*шета*, *повоз*, *шеталица*, *шетаљка*, *одмор*) извођена уз вокално-инструменталну пратњу, са којом су мушкарци започињали играчке скупове. У западном делу око Обреновца, Шапца па идући према Ваљеву, играју се, поред поменутих игара, *колубарка*, *проломка*, *мачванка*, *цицварића коло* итд. У централној Србији, поред многих других, играју се *шумадинка*, *грузанка*, *тројанац*, *ташино коло*, *стара* и *нова влахиња*, *шета*, *тресковац*, *осмица*, *четворка*. Играње у западној Србији изводи у различитим формацијама: у кругу (затвореном колу), у којему у средини може бити један играч, и у полукругу, који се може спирлано увијати или садржати фигуру моста, односно *врата кола*, или пар

непознатих играча у средини, а може се и разбити у парове. Играње западног дела Србије одликује се снажним играњем, са целом површином стопала на тлу и савијених колена, која се у току играња не исправљају. Обрасци корака су једноставни варирају се наглашавањем корака, уситњавањем корака у такту, избацавањем слободне ноге, док је преплитање ногу у току играња за ове становнике веома тешко. У току играња, иако се игра снажно у свим областима, различито се прелази простор, а идући према југу играње постаје све разуђеније и крупније.

Игре су некада пратиле свирале, гајде, двојнице, а почетком 20. века хармоника и виолина, као инструменти већих могућности, обогатили су постојећу музички пратњу и тако подстакли народне играче ка импровизовању и стварању нових игара. Бројни свирачи, посебно на хармоници, допринели су изузетном развоју инструменталне традиције.

Закључак

Настанак народне игре губи се у далекој прошлости. Ипак, за сваки народ, може се рећи да су народне игре једна од његових главних карактеристика и одличја. Свака етничка заједница у својим играма има особености које је посебно обележавају и издвајају од осталих. Оне су тесно везане за живот народа, те стога одражавају његов дух, његова схватања и стремљења, заснована на материјалној и духовној култури у појединим етапама друштвено-историјског развитака. Код народне игре естетика осећања се изражава покретом, односно, живи истовремено у простору и времену. Језиком покрета често се може разумљивије изразити него говором.

Богатство народних игара извире из дубоког смисла народа да свој унутрашњи живот, тежње и осећања изразе игром и покретом велика разноврсност основних елемената, формација и стилови, сведочи о неисцрпној и бујној машти која је у овој области народног стваралаштва нашла свој снажни израз. Пратња игара песмом или музичким инструментима, уз велики број ритмова и мелодија, од најједноставнијих до најсложенијих, представља, такође, благо од огромне вредности са гледишта музичког фолклора. Читав низ мотива, по карактеру различитих, подстакао је народ и дао му повод за игру. Народне игре проистекле су из народног духа, и од великог је значаја неговање национално-васпитне културе. Наш народ је играма представљао све важне догађаје из наше културе, и оне су попримале обележја индивидуалности, аи у исто време постајале су и симбол уједињења. Иако се друштво непрестано развијало, народне игре у Србији су остале и даље важан фактор у свим видовима људских активности. Неговање народних игара представља знак будне националне свести и очување идентитета једног народа.

Литература:

1. Антонијевић, Д. (1980) Фолклористика у Србији. Етнолошке свеске 2: 15-22.
2. Бајић, В. Етнокореолошке целине <<http://www.фолклорсрбија.org/текстови-о-фолклору/61-етнокореолошке-целине-србије.html>> (2.5.2012.)
3. Бошковић, А. (2010) Кратак увод у антропологију. Београд: Службени гласник
4. Влаховић, П. (1982) Обичаји, веровања и празноверице народа Југославије. Београд: Београдски издавачки завод
5. Ђорђевић, В. Српске народне мелодије

6. Ђорђевић, Т. (1907) Српске народне игре. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, Српски етнографски зборник
7. Зечевић, С. (1983) Српске народне игре, II издање. Београд: Вук Караџић, Етнографски музеј
8. Илић Б, Јанковић Р (1986). Хајд` у коло. Београд: Нова просвета
9. Јанковић, Љ., Јанковић Д. (1963). Народне игре, Вкњига. Београд: Просвета
10. Јанковић, Љ., Јанковић Д. (1963). Народне игре, VI књига. Београд: Просвета
11. Ковачевић, Иван. 2005. "Из етнологије у антропологију. Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005". У: Етнологија и антропологија: стања и перспективе, ЗБЕИ САНУ 21, 11-18, Радојичић Драгана (ур.).
12. Ковачевић, К. 1977. Музичка енциклопедија. Југославенски лексикографски завод: Загреб
13. Милојевић, М. Песме и обичаји укупног народа србског
14. Ристивојевић, Марија. 2009. Улога музике у конструкцији етничког идентитета. Етнолошко-антрополошке свеске 13(13): 117-130.
15. Тутњевић, С. (2010) Фолклор. Поетика. Књижевна периодика. Београд: Институт за књижевност и уметност

ГОРДАНА ВЛАХОВИЋ

ТРТОМНА ЕПСКА САГА
ЈАНКА ВУЈИНОВИЋА

Јанко Вујиновић, је почео поезијом још давне 1973. књигом *Мукла распуклина* у издању крушевачке „Багдале“, а од 1979. књигом прича *Књига о радовању* улази у прозну разуђеност широког опсега, размахнувши своје бивовање и стваралачка интересовања од дунавске делте до сивог и хладног Балтика, путујући телом и духом да ли несазнатим усудом, немиром радозналости или (не)одабраним стицајем околности. Како год, настају романи који, данас обновљени и нешто проширени чине велику епску сагу, повезану неколиким тематским слојевима. Ти романи су: *Вучји накот* (прво издање 1986. у издању Просвете, Београд), обновљено 2016, *Паника у интерситију* (2000, обновљено такође 2016) и *Књига о храсту* (прво издање 2014). Обновљена издања и *Књига о храсту* у издању су *Филипа Вишњића*, Београд.

Заједничко за сва три романа јесте сложена конструкција, слојевитост приповедног поступка, уметање предања и традиционалног дискурса, митско архетипска незаобилазна, те и историјска основа. Хронологија догађања у приповестима из различитих је извора (о томе шире при казивању о причи о храсту): хронике, записи, фактографија, народна казивања, итд. Сећање на догађања која утичу на личне, породичне и друштвене односе увек је индивидуално и колективно, а расколи настају између патријархалних традиционалних вредности

и нове идеологије која има нове вредности које не само да су узнемирујуће, него често и трагичне (идеолошки расколи). Каткад је сукоб и између цивилизација, а богме и у самом казивачу. Јер, најтеже је наћи мир у себи, и бити у хармонији са собом.

У *Вучјем накоту* прво поглавље начиње оно што ће се приповедачевим мотивским одредницама у даљем сказанију попуњавати, свеприсутну притајеност неусахлог поете:

- митско

- историјско, из чега следи назнака класног раслојавања, те ригидност нове власти.

У селу симболична имена Курјаци, (које, видеће се, може бити и било које српско село) житељима села, Курјачанима, у зимски смрзли дан светосавски, указало се на отвореним небесима зло време, уз њихову пуну жељу о пропасти нове власти, уз богохуљења јер осећаху да их је Бог, изгледа, заборавио. И чељад, и животиње понашаху се у тај дан неразумно, с тим што су људи узнемирени и притајена страха, а животиње помахнитале, на своју главу.

Историјска трагика народа обухвата године 1914, 1941. и 1948. И која год војска да је прошла, протутњала је по леђима сеоске чељади. А у годинама поменутих, свакаква зла сила прекривала је Србију. Кроз личне судбине, примера ради Вука Вукојевића, качиле су се и судбинске невоље народа му: завере, убиства, сиротиња, посне њиве и гладна чељад, ратови, казнене експедиције, деобе без краја, питања без одговора...

Приповедачу не даје мира ни спокоја неразрешива мистерија зла у човеку. Наратор то овако сагледава. Зрно зла проклија још у детињству, та надмоћ над немоћним (при дечјем хватању мачака и каменовању паса). У различитим временским одредницама али истим мрачним

поривима кроз генерације испољава се и не нестаје већ се оказује у различитим облицима.

Посебна осетљивост казивача је на поратно задирање у приватну имовину, у земљу. А сељаку дирнеш ли у земљу, ко у око, иако зна да земља једе њих али и они земљу. Узурпација, лично богаћење, бахатост нове власти, појединачни протести, узалудни и по јединку погубни, откупи, страх од глади и заједничког казана, хајке на „неподобне“. Једна од сељанки, мати Светомирова: *Већ три ипо године ломии људима кости за нову власт. Велии, учвршћујеш. Тешко тој власти! Одузимаи од сиротана и оно што немају!*

Али народ зна (искуство је чемерно али и вековно) да се све мора једном завршити, и да се живот свагдањи настави. Аутор користи реминисцентна казивања а у односу на новија збивања наше историје заузима иронијски став. Кад се унесу митолошки мотиви у причу, неспоран је митски лик Св. Саве, а притајени поета, не кварећи причу, уме да лирско умеће протне кроз језички исказ.

Уз сличност већ назначених слојева, уз поетско асоцијативне везе са познатим именима књижевности (Стерија, Хајне, Црњански), уз цитатност и извесну сличност у начину коришћења грађе са романом *Књига о храсту* (насталом касније), роман *Паника у интерситију* има своје особености. Не да се занемарити биографска подлога проистекла из животног искуства које је таложено и на Истоку и на Западу, уз и низ реке Рајну и Дунав, које и повезују и деле светове нараторове приче. На композиционом плану роман се састоји из три дела (немачки и српски простор и трећи са историјским и књижевним коментарима). У седам прича окушан је аутобиографски наратив, приповедачки у трећем лицу, есејистички сегменти, фусноте, каткад дуге малтене као

приче саме; коментари. Да ли наслов тумачити као кретање света ка пропасти (јер паника јесте тмнина и хаос, а интерсисти би могао бити свет у коме смо), или би било прихватљиво неко друго тумачење (а могло би се наћи) ствар је избора.

Наратор у својој 25-ој години, у првоме лицу иронично и самоиронично представља читаоцу свет у коме је, и себе који не само да је сам већ негује своју самоћу. И то траје у друштвеној клими незнања, жбира, сиромаштва. Тешко се спознаје сопствени идентитет и подноси се живот понекад радосно али углавном тужно. Не олакшавају ни кошмарни снови из којих га плаше слике, облици и боје, а мало помаже и мит о вилама осим што поетизује причу. А воз јури, крај пруге лете њиве, села, воћњаци; а насред снежне равнице пас ил' вуксам, нескривен, на нишану, без чопора, без упозорења. И та слика прелива се у наратора у возу. Наратор би да га упозори, а нема могућности, нити у себи да заштити тог сабрата, степскога усамљеника, од скота живота.

Вујиновић не може а да не преплете стварносно и историјско, религијско и атеистичко, време садашње и време прошло. Стога су на географској равни и Панонско море и Црно, и Дунав ка Црном што ваља своје тамне и дубоке воде. На историјској равни ретроспективно враћање на време од 1914 - 1918. на заробљенике у логору у Мађарској, па онда ближе времену данашњем 1941 - 1942. уз личне судбине преко којих се преламају историјске мене. Логори и логораши не мањкају кроз цело столеће а племена и народи на Балкану, не само да се гложе но се вазда траже и тумарају као расељена лица.

Други део романа посвећен је доњим токовима Рајне и одредиштима која су сва успутна и привремена (Минхен, Франкфурт итд.). Биографски подаци о болести и здрављу, о немачким лекарима, о зебњи пред лицем

смрти, обојени су иронијом. Болести на Балкану, на пример, обојене су срамотом, о смрти постоји она антиподна кованица о срећи онога ко је умро здрав: „Дао му Бог лаку смрт.“ Низ слика које су истовремено сличне и опонентне (код Немаца последње припреме пред операцију, на југоистоку Европе опремање преминулог за онај свет). Наратор је, уз дозу подсмеха себи и немачкој прецизности и практичности, следио ток своје болести, све до тренутка док кроз прозор у парку не уочи дрво, храст, свога доброга брата, док не усклади дах с ритмом космоса.

У седмој повести тим „плавичастим привидима приповедања“, и налажењу смисла у њима, израћају легенде, приповести о повезаности свега на овоме свету, о страдању, о људској јединки међу мноштвом, о расељенима и неприлагођенима, о ишчезлом панонском мору и беломе граду и његовом историјском ходу. Дунав је јунак а творитељице (Бригах и Брег) швајцарске речице изгубише име али сјединише воде. *Ушће је постало извор, па све до делте*, али је ушће променљиво. Казивач шета по панонском мору али и по бурним повестима, уз Дунав и низ њега, са све смутним и тамним догађањима, посебно акцентом на бомбардовање наших светиња и на појединачна страдања од Турака па ка нашим данима.

Покушава наратор да повеже западну Европу са Балканом. Јер нити је Европа украс цивилизације, нити је Балкан начисто варварски. Цивилизација није спорна али јој није сметало да у двадесетом столећу бомбардује Србе кад јој се прохте. Није наратор задовољан ни сопственом земљом али она није без неког чудесног самоубилачког хероизма.

Прича је дописивана, као што би се и свака могла дописати, кад би се казивачу прохтелo. Овај пут је срочен есеј о Хајнеу, и подаци о састављачу овог

сказанија. Читаоцу остаје да бира записе које ће читати и на који начин. Хоће ли што додавати по своме; у то казивач прича не може имати увид. А да жели спојити своја (привремена) боравишта да се осетити и по накнадно дописаним песмама Љубомира Симовића (*Кошава*) и Чеслава Милоша (*У Варшави*).

И као трећа, најкомплетнија, књига велике Вујановићеве саге о негостољубивом свету и његовим манама настаје *Књига о храсту*.

Књигу о храсту Јанко Вујиновић, назначавач као сакупљену књигу, творевину, избегнувши да је крсти као роман. Настајала је двадесетак година на размахнутом простору, на средокраћу непостојећег Панонског и постојећег Балтичког мора. Како аутор рече обухвата временско раздобље „између реалне праисторије и, такорећи, нестварне нам скорије повести.“

Наратори су по њему именовани или неименовани (у смењивању): сакупљачи, састављачи, назови приређивачи, коаутори: именовани су Слепац, Памтиша, Путник, Приповедач, Казивач, у смењивању. Аутор у уводном делу заокупљен је мишљу о трајању дела, судбини творца и дела самог. Понекад „ствараоцу припадне пострадање а творевини будућност“, или „твориоцу земаљске лагодности а творби заборав.“ (Драшко Ређеп у књизи есеја *Конкретни читалац* зна да каже: каткад биографија наткрили дело а каткад се дело отме биографији.) Јанко Вујиновић, јасно, даје предност делу а не творитељу.

По аутору, *Књига о храсту* тролисно је разбокорени спис прехришћанства, средњевековља и столице данашње сербске. Но, отело се састављачу књиге и многолисно разгранаване којим су обухваћене сеобе и деобе, настајања и нестајања, оружана пострадања и упорна напорна згаришна обнављања. Да би се пред читаоцем смењивале скаске, предања, историјске мене, фактографски

подаци, искоonstrуисане „истине“, да би у низу без краја дефиловали псовачи (на Поћорека, на свога владара, на светиње своје и туђе), букачи, пијанци, трезвењаци, певачи мирних, но и дрчних песама, свадљивци, сељаци, ратници туђи и овдашњи, потребно је било увођење нарације историчара, дипломата, војника, сељачке здраве логике (сељаке најчешће нико ништа не пита), писаца (Црњански, Рејмонт), одломци из литературе, сав тај привид какофоније казивања који се слива у симболику моћног дрвета изниклог на вису Цера са кога се види цела Србија – *ХРАСТА*.

Има Херман Хесе запис насловљен *Жал за једним старим дрветом*, којим потврђује моје убеђење да се привид припадања месту дубоко везује за наизглед профане предмете и појаве које временом добијају улогу симбола, у животу који се „троши и осипа“ (Иво Андрић). По страни, за трен, оставимо моћни храст који олиставља живот пред очима Андреје Болконског, поручујући му да живот у тридесетој није завршен. Код Јанка Вујиновића храст је хранитељ, исцелитељ, градитељ; он греје и хлади. Заштитник је од свега: од невремена, и од јаре, и жеге, и успаљености сваке. Из дуба, храста, излеће рој. Не усмериш ли га, он одлете ван домашаја. Аутор користи сва три степена компарације: дрво – живо биће, дрво – човек, дрво – људ. Храст је запис, судбинско показанье народа у вековној муци одржања. Дуб је запис, историја, крст. Видик пукао са њега на ову и ону страну Дрине, а о Церу и да не говоримо, као на длану је он, и цркве, и куле, и пути ишчезли. Прибира храст разне намернике из времена разних, који долазе и пролазе, те звериње, и опаснике, и залуднике, измишљене и оне по историјским и другим записима помињане. Храст траје, а долазници пролазе, с зверињем, травама и водама.

Тумачења о постанку храста различита су. Једно од могућих је да његово стабло није ништа друго до стабло словенства а једна од грана су Срби. По другим изворима војвода Рађ, кога историја не бележи, али га народни казивачи смишљају, први је храст засадио. По трећима, или првима, свеједно, храст је на врх Цера изникао, на место Обилићева рођења. Да би се до Обилића дошло, читалац ће са уживањем прочитати чудесну скаску, поетску одастичну песму у прози *Чобанин и цар*. У њој је дато све да би се потом чудо здесило: осамне жене у гори зеленој, људескаре пола људи пола звери, чулно али не и простачко спопадање из кога се рађа момак који са гором другује, кобила га доји и задаја, змије се у корење дрвећа од њега склањају, царски се војници пред снагом његовом у стиду и зависти приклањају. Цар ће га штитоношом учинити, а име му славно надасве по митским и псеудоисторијским забелешкама поста – Обилић. Народско веровање уплешће се још дубље у дуб. Кад на Огњену Марију муња заигра и кад кола светог Илије загрме изнад нас, он, храст, у земљу их проведе. А свети Пантелеја, бог ветрова рођен из дупље огромног стабла пушта из њега свежину, из крошње у летњој јари. Вешто Вујиновић уплиће и причу о невољама нероткиња, илити бездетница, о њиховим залудним тумарањима по лекарима, траварима, манастирима. О ноћивању под храстом – записом и врелим ноћима узнебесеним, иза којих се заметак уобличава у нутрини, и наставља дом и род.

У творевину Јанка Вујиновића ушле су и бајковите топонимске одреднице манастира (Каона, Чокешина, Видин град...), и митска прича о бику и земљи, и настанку Европе, и Балкана, о великој сеоби Словена; о сеобама као проклетству живља на овим просторима, од продора полумесеца на Балкан чак по два три пута у

столећу (код Црњанског мотив сеоба као вечитог кретања; код нашег савременика Вучине Шћекића у *Позајмљеним завичајима* – измештање по сили политичких прилика). Код Вујиновића историјске мене прате силе природе, те тако годину 1903, кад се угаси лоза Обреновића. Муње су се укрштале, а једна другој реп су јеле. А све, и нек није баш тако било, ионако ишчезава. Само прича остаје. И једном испричана, истина постаје. Чак и о списатељу (Хромом Вуку) који је штовао хајдучију и који се занимао за еротску страну национа, и Вељку Петровићу који је штовао Списатеља, а обојица, не штовали, но на женскиње навалентни били. Зашто ово помињати? Не рече ли сам наш казивач да зло јесте расејано по свету али није подједнако распоређено. Каткад се мора од њега мало и предахнути.

Међутим, зло је на прилику и жалост, посебну у 20. веку неизбежно. И нема граница, Вујиновић каза. Ако је храст главни жив створ у књизи, кључни, незаобилазни догађај јесте 19. август 1914, Преображење Господње, и литија око храста мештана подрињских села. Масакр Аустроугара над нејачи слике су надреалне, непојамно сурове (бајонетима по слепцу, трудници, нерођеном чеду, четрнаестогодишњем дечаку, старици, по свему што се миче). Помор. Пуцају поданички, са многих страна збрати нељуди (Мађари, Чеси, Словаци, Хрвати, Босанци и Херцеговци, Јевреји...). Пуцају у кошеве с пшеницом, у снопље лана, у спрему девојачку, у иконе. Дуб запалише некрсти. Аутор закључује: „Нема тог погибенија које народ не преживи.“ Странице помора чељади на литији и у селу, најстрашнија је осуда зла, овај пут ратнога зла, као неисказивог апсурда у људском делању.

Вујиновић користи и сведочења Џона Рида који је двадесет и осам дана боравио у Србији, у пролеће 1915. и оставио податке о бестијању аустроугарске војне. Низ

сцена забележио је путописац о страдању и смрти, уз ход по бехару и костима, по води над надувеним телесима, кроз опустели Шабац, кроз тифусно Ваљево.

После Цера живот се враћао. Мртви сахрањени, куће се поправљају, сеје се и посејано чека да стаса за браће. Осећа народ да Цер није крај и да ће погибија бити још. И припитује се чега ради се све догађа, што се Цар далеки на наше њиве љути. Што Господ напусти народ. Потом, кад погибије прођоше, на месту опрљеног хроста зидала се богомоља, а уз плочу на којој су имена двадесет једног погинулог ратника Дринске дивизије. Казивач назначава понављање зла опаском да ће црква трајати до 1941. до нове (опет) немачке казнене експедиције. Треба поменути и завршне записе: сусрет Немца из Улма, Хајнриха Х, у потрази за гробом сина Михала, на Церу погинулог, и млинара из Поцерине, чији син Михајло остаде негде у Улму, мртав ил` жив – то стари не зна. Два оца у трагању за несталим синовима, у бесмислу рата и свеопштег страдања.

Аутор се у својим приповестима позива на многе хронике, летописе, записе, на фактографске податке и појединачна казивања, народна предања. Уводи у причу фусноте, допуне, објашњења, додатке, претпоставке, позивање на изворе и квазиизворе. Имагинација све обједињује, језичко обиље мења се у складу са променом временског премрежења, са годинама казивача и статусним припадањем. Најсочнији, разбокорени и ничим ометен је језик кад се у народском миљеу развезује.

Све се кристалише у храсту, дубу, и показује веру у опстанак упркос недаћама са сваколикних страна донетим бурама, олујним ветровима, што својом лудом главом, а више туђим злим чињењем и нечињењем.

Не мора то бити крај. Дописивања су могућа. Дочитавања такође.

ОЛИВЕРА ПЕТРОВИЋ ТОМАНИЋ¹

'СРЦЕ ТАМЕ' (1902): ИМПЕРИЈАЛИЗАМ И РАСИСТИЧКИ СТЕРЕОТИПИ

У јесен 1898. године за писца Џозефа Конрада (*Joseph Conrad*) почиње нешто мирнији период. Након мјесеци проведених у мучном раду на незавршеном роману, због чега је чак помишљао да се поново врати на море, Конрад са олакшањем прихвата понуду енглеског писца Форда Медокса Форда да му изнајми своју викендицу у Кенту. Тамо је пред крај године, уживајући у друштву других писаца који су се такође смјестили у том дијелу земље, почео да пише причу која му се зачела у глави у љето исте године. Роман *Срце таме* (*Heart of Darkness*) појавиће се, прије објављивања 1902. године, у *Blackwood's* магазину у три наставка током 1899. године. Роман се сматра једним од најзначајнијих дијела написаних на енглеском језику. Конрад је у *Срцу таме* приказао епизоду са белгијским бродом на ријечи Конго. У овој симболичној приповијести о ефектима колонијализма, посебно на експлоататоре, приповједач Марлоу говори о растакању бића и путу у ништавило колонијалнога истраживача Курта. Амбијент афричке прашуме служи Конраду као симбол хаоса у самом срцу постојања који је непријатељски настројен ка људским вриједностима и било каквој хуманој заједници.

Срце таме једна је од епизода из Конрадове прошлости. Стварне чињенице су, по његовом признању, наглашене због ефекта који се заиста и постиже. Конрад

¹ oliverap@hotmail.com

у роману говори о страшној чињеници да је човјек усамљен, да вјечита и неуништива самоћа 'окружује, обавија и задева свако људско биће од колијевке до гроба, а можда и даље.' Конрадов наратор Марлоу каже: 'Живимо као што и сањамо – сами.' Тако срце таме из наслова није само срце централне Африке него и непрозирна тама до које се човјек може срозати. Конрад је ионако мрачној теми дао посебан злослутан ођек који још више долази до изражаја због загонетног врхунца.

Радња романа тиче се догађаја који су се одиграли када је Енглез Марлоу прихватио задатак да постане капетан пароброда белгијске трговачке компаније. Иако се не наводи тачно име ријеке, може се претпоставити да је ријеч о ријечи Конго у држави Конго која је била приватна колонија краља Леополда Другог. Марлоу је унајмљен да транспортује слоновачу низ ријеку, али му је важнији задатак да упозна и врати у цивилизацију другог агента Курта. Прве информације о Курту које је Марлоу добио од главног књиговође компаније гласиле су да је 'он веома значајан човјек' и да ће 'далеко догурати, врло далеко'.

Читалац се сусреће са симболичном причом која је у ствари својеврсни наративни оквир или увод за причу унутар приче. Слушаћемо Марлоа који се пред групом мушкараца на броду усидреном на Темзи присјећа своје авантуре у Конгу од сумрака па до касно у ноћ. Са структуралистичке тачке гледишта не треба занемарити да је Марлоу, поред имена приповједача, такође назив града смјештеног на Темзи узводно од Лондона.

Дјечачка жеља Конрада који је водио авантуристички живот остварила се када је 1889. године пронашао начин на посјети Демократску Републику Конго у средишњој Африци. Постао је капетан пароброда, а ужаси којима је присуствовао и грозоте које је искусио на својој кожи дали су му основу за најпризнатије и

највишезначније дјело, роман *Срце таме*. Искуство из Африке послужило му је да јасно обликује своју визију људске природе, али и поглед на сопствену личност. На ова увјерења, у одређеној мјери, утицала је и емоционална траума и његова доживотна депресија која је и почела на овом путовању. Током боравка у Конгу упознао се са Роцером Кејсментом чији извјештај из Конга детаљно говори о злостављању аутохтоног становништва.

Путовање ријеком на које се отиснуо приповједач Чарлс Марлоу скоро у потпуности одговара Конрадовом. Марлоу, као уосталом и Конрад, упловљава у нимало пријатне воде саме природе зла. Конрадови доживљаји усамљености на пучини, искварености, као и немилосрдности природе слили су се у врло живописну, али и туробну визију свијета. Осамљеност, самообмана и свирепост која произилази из личних недостатака нити су које се провлаче кроз већину његових дијела.

Роман *Срце таме* представља мјешавину утисака, културних алузија и веома личних емоција једног човјека, обликовану његовим личним естетским циљевима, која је имала, и још увијек има, неизмјеран утицај на слику централне Африке у западном свијету и на (пост)колонијалне генерације уопште. Јасно је да Конрадова слика Африке није позитивна. Иако његов приповједач ватрено осуђује начин на који колонизатори користе, повређују и наносе неправду Африканцима и Африци, он такође слика домороце као праисторијске дивљаке и полуразвијена људска бића, а Африку као опасно и мистериозно мјесто које истовремено и привлачи и уништава бијеле путнике.

Прича која живи кроз Срце таме више од једног вијека буди бројна питања код читалаца и отвара различите расправе код критике. Тако се скорашње критике баве питањем како раширени стереотипи међу Африканцима

и Европљанима доприносе жељи за доминацијом или осветом. Тајиб Салих и други критичари кроз Конрадово дјело показују како и владајући и потчињени бивају привучени 'другим' у ситуацијама у којима се не осјећају сигурним у сопственим културама, и да, у исто вријеме, имају одбојност и страх да ће пасти под утицај 'другог' у његовој близини. Многи писци су касније и сами користили Конрадову илузију о томе како 'друго' може да обузме и прогута, чега се Марло све време плаши. Многи у томе виде потрагу за идентитетом.

Питање империјализма у самом је центру *Срца таме*. До деведесетих година деветнаестог вијека, већина такозваних мрачних мјеста налазила се, бар званично, под контролом неке од моћних европских држава које су се напрезале да руководе и очувају огромна царства која су се далеко протезала. Не чуди што су се у таквим системима почеле појављивати пукотине: побуне, ратови и ометање трговине на велико трговинских предузећа угрозили су бијелце који су дошли у далеке дијелове империје. *Срце таме* упућује на чињеницу да је ово природна последица ситуације у којој људи управљају ван организованих и контролираних друштвених система. Исказивање моћи, посебно моћи над другим људима неизбјежно има лоше резултате. У исто вријеме, отвара се питање да ли је могуће назвати појединца умоболним и злим када је он дио толико дубоко нечистог и исквареног система. Због тога роман, на свом најапстрактнијем нивоу, представља причу о томе колико је тешко разумијети свијет око нас и способности или, боље речено, неспособности човјека да разумије друге и да суди о њима.

Иако је *Срце таме* један од првих књижевних текстова који су нам пружили критички поглед на европске империјалистичке активности, на самом почетку критичари га нису сматрали спорним и дискутабилним.

Роман је углавном прихваћен са одушевљењем и тумачили су га или као осуду пустолова који обилато користи погодности имеперијализма или као сентиментални роман којим се пропагирају домаће вриједности: на примјер, критичари са почетка двадесетог вијека прописно славе лик Куртове заручнице која се појављује на крају романа због њене зрелости и осјећајности. Конрадова одлука да за мјесто дешавања радње одабере белгијску колонију, а за Марлово запослење белгијску трговинску фирму, чак је и олакшала британским читаоцима да се не пронађу у *Срцу таме*. Иако се ове ране реакције могу чинити бесмислене, па чак и смијешне, савременом читаоцу, оне само потврђују да се у самом средишту Конрадове новеле налазе теме лицемјерства и апсурдности.

Конрад је подржао протесни покрет у Великој Британији против режима краља Леополда у Конгу. У отвореном писму критиковао је Леополдову страховладу и приморавање на присилни рад у Конгу. Међутим, у писму, као уосталом и у роману, Конрад не представља народ Конга као равноправан са бијелцима. Захтјева се само бољи колонијални третман поробљених, али је задржана идеја да је добар облик колонијализма и даље најбоље рјешење у њиховом интересу. Све до 1975. године и чувеног предавања нигеријског професора, романописца и пјесника Чинуа Ачебе, у коме је Конрада назвао 'проклетим расистом', што је касније у штампаној верзији ублажио у 'радикани расиста', није се придавало важности теми расизма у *Срцу таме*. По њему, Конрад је видио и осудио сво зло империјалистичке експлоатације, али је крајње чудно што није био свјестан расизма. Конрад у *Срцу таме* гради слику Африке као антитезу и негацију Европе, као подручје на коме владају све супротности достигнућима европске цивилизације. За главног јунака Марлоа Африканци су дио дивљине, нису

чак ни особе него дијелови тијела. И док њихове патње описује са саосјећањем, ни у једном тренутку не предлаже једнакост, већ само износи идеју да је погрешна политика због које колонијални поданици пате на такав начин.

Африканци код Марлоа чак немају ни способност говора, међусобно комуницирају 'кратким реченицама, сличним гроктању', осим када се самопроглашавају људождерима или објављују смрт господина Курта кога је Африка изопачила. Марло Африканце види у позитивном свјетлу само када остају на свом мјесту, као, на примјер, робови веслачи на почетку романа или у случају Куртове пријатељице која остаје када он одлази. На исти начин, он упозорава Европљане да им је боље да се задрже тамо гдје припадају осим ако не желе да их исквари и уништи звјерство Африке.

Међутим, поједини критичари су стали у Конрадову одбрану тврдећи да је он само човјек који је припадао том времену и који је упао у проблем када је покушао да осуди колонијализам. Тако Франсис Синг тврди да је јунак Марло у *Срцу таме* на историјском нивоу приказао све ужасе колонијализма, али је на психолошком нивоу те исте ужасе повезао са и приписао Африканцима. У ствари, подлегао је идеологији тог времена по којој су народи Африке зли и грешни и због тога морају бити покорени и стављени под власт бијелог човјека за њихово сопствено добро.

Оно што посебно збуњује у *Срцу таме* је Марлова протејска способност да прелази са позитивних на негативне стереотипе или, нешто рјеђе, да комбинује стереотипске и личне погледе на Африканце. На примјер, Марло осјећа да путник из Европе 'мора бити бар исто толико човек колико и они на обали' да би научио да цијени заједничку људскост црних и бијелих, а само неколико реченица прије изјавио је да домороци

припадају 'ноћи првих векова.' Смрт кормилара Марло веома осјећајно доживљава, али истовремено побија ту осјећајност у тренутку када човјека упореди са алатком. 'Много ми је недостајао мој покојни крманаш (...) зар не видите, он је нешто радио, он је кормиларио (...) – он ми је био помоћ – инструмент. То је била нека врста ортаклука.'

Када описује Африканку контрадикторни стеротипи се смјењују скоро у истој реченици: 'једна дивљачка и величанствена женска прилика (...) поносито је корачала по земљи, а сваки њен покрет пратило је звецкање и блесак варварских украса (...) Била је дивља и дивна, величанствена упркос дивљачком погледу.'

Слике дивљаштва и варваризма стоје рама уз раме са сликама природног, аутентичног и искреног живота, мушке снаге неупрљане цивилизованом млитавошћу, женског поноса неослабљеног викторијанским бледилом вјеренице. Чини се да Конрад истражује одговор читалаца на расистичке фантазије - док већина њих тога и није свјесна. Он одржава несвјесну потребу читалаца за неким редом или принципом, тако што је не задовољава него се све вријеме вјешто пребацује између контрадикторних стереотипа и фантазија. Ово мијешање утисака и пребацивање иде до збуњућих граница чиме се ствара напетост која дијелом објашњава величину и интензитет Срца таме – а дијелом потврђује зашто критичари имају толико проблема да растумаче Конрадову обраду питања расе.

Из наведених примјера очито је да је писац учествовао у грађењу, за то вријеме, већ уобичајене погрешне представе о Африканцима као демонским 'другим'. Један од разлога за то је што његова посвећеност истинитом представљању долази у сукоб са другим приврженостима. Тако на самом почетку романа, присјећајући се своје дјечије страсти према географским картама, Марло каже да је 'у то време на земљи било много неиспитаних

области.' Африка је била једна од њих, 'неиспитана област пуна чаробне тајанствености, бела мрља на мапи над којом би се дечак заносио дивним сновима.' Док је одрастао већина тих празних простора на мапи је испуњена, али је дух непознатог још увијек лебдио изнад горњег тока Конга, још увијек не истражен, остао је мјесто које опчињава. Тако Марло плови ријеком дијелом и због своје посвећености мистерији и чаролији, привучен свијетом који је потпуно другачији од предвидљиве и познате свакодневнице. Управо ће ова драж мистерије нагнати Конрада и његовог јунака Марлоа да прикаже Африканце на тај начин, односно да им додијели већ познату улогу демонског 'другог'. Чувајући мистичност и чаролију за себе и своје европске читаоце, Конрад подстиче Марлоа да у празнине на мапи Африке упише 'демонске зоне'. Изгледа да је Конрад одабрао да жртвује своју потребу за одговарајућим представљањем зарад своје наклоности мистерији. Неспорно је да је Марло уписао и 'људска зона' преко Африке, али је то радио далеко слабијим рукописом који је до краја *Срца таме* постао готово потпуно нечитак.

Срце таме окрутно поткрепљује Конрадово упозорење да се ниједном Европљанину не може вјеровати када говори у име колонизованих. У прегледу *'The Black Presence in English Literature'* закључује се да је и сам Конрад био растрзан између посвећености тачном и саосјећајном приказивању и потребе да потврди постојање радикалног морала и епистемолошке таме. Захваљујући његовој слици у којој афрички ликови носе терет те таме одржава се идеја неопходности европског презира и владавине.

Махуд је, такође, несумњиво у праву када у 'Колонијалном сусрету' каже да је мјешавина интелектуалних ставова изродила причу изузетне дубине.

Превирање осјећања чини је снажном, живописном и напетом, и тако преноси узбуђење на све касније романописце који се баве колонијалним искуствима.

Неопростиво је што се у једном од Конрадових најпознатијих и најчитанијих романа налази толико погрдан приказ колонизованог народа. Ипак, утјеха је у томе што *Срце таме* нуди вјероватно најупечатљивију осуду империјалне експлоатације на енглеском језику.

Белешка о писцу

Оливера Петровић Томанић, рођена 1981. године у Бијељини гдје је завршила основну школу и гимназију. Основне и магистарске студије завршила на Универзитету у Бања Луци (енглески језик и књижевност, методика наставе енглеског језика), а докторску тезу одбранила на Универзитету у Новом Саду (енглеска књижевност и културолошке студије). Истраживачки део магистарских и докторских студија радила на Универзитету у Лондону, Гриничу и Кингс колеџу у Лондону. Радно искуство стицала у просвјети последњих 14 година, од којих је 12 година у високом образовању. На Педагошком факултету у Бијељини запослена од 2005. године као асистент, виши асистент и доцент, као и на матичном Филолошком факултету Слобомир П Универзитета у Бијељини. Била члан Управног одбора Центра за информисање и признавање докумената из области високог образовања у Босни и Херцеговини (2008-2009) и члан Савјета за развој високог образовања и осигурање квалитета (2012-2017). Обављала послове продекана за наставу, координатора за осигурање квалитета и учествовала у више радних група на иновацији наставних планова и програма.

ПАТРИША ХАЈСМИТ

ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ КЊИГЕ ПИСАО У ГЛАВИ

Е. Тејлор Чивер је писао књиге у глави, никада на папиру. До тренутка када је умро у својој шездесет и другој години, написао је четрнаест романа и створио сто двадест и седам ликова, којих се, барем, јасно сећао.

Почело је то овако: Чивер је у двадесет трећој написао роман под насловом *Вечити изазов* који су одбила четири лондонска издавача. Чивер, тада подуредник једних брајтонских новина, показао је рукопис тројници или четворици новинара и критичара с којима је био пријатељ, од којих су сви изјавили, врло осорним тоном који се Чиверу чинио као онај у писмима лондонских издавача, ‘Ликови нису убедљиви ... дијалози извештачени ... тема нејасна ... Пошто тражиш да ти искрено кажем, усудио бих се рећи како мислим да нема наде да се ово објави чак и ако га прерадиш ... Боље заборави овај и пиши други...’ Чивер је трошио све своје слободно време радећи на роману током две године, и дошао скоро дотле да изгуби девојку коју је намеравао да ожени, Луиз Велдон, зато што јој је поклањао премало пажње. Ипак, оженио је Луиз само неколико недеља након плјуска неповољних критика свог новог романа. Било је то далеко од трујимфа у којем је намеравао да запроси изабраницу и уплови у брачне воде.

Чивер је имао један мали лични приход, док је Луиз имала више. Чиверу није требао посао. Маштао је о томе како ће напустити посао у новинама (оснажен објављивањем првог романа), писати још романа и приказа књига и можда једну литерарну колумну за брајтонске новине, успети се одатле до *Тајмса* и *Гардијана*. Покушао је да се убаци у брајтонски *Бикон* као књижевни критичар, али нису хтели да га приме за стално. Осим тога, Луиз је желела да живи у Лондону.

Купили су грађанску кућу у Чејн Воку и опремили је намештајем и теписима које су добили од својих породица. У то време Чивер је размишљао о још једном роману, који је намеравао да у потпуности осмисли пре него што иједну реч стави на папир. Толико је био тајновит, да Луиз није рекао наслов нити тему нити је с њом разговарао о било којем од ликова, мада су ликови били јасни у Чиверовој глави – њихово порекло, мотивација, укуси и изглед све до боје очију. Његова следећа књига ће бити одређена у погледу теме, ликови очовечени, дијалози шкрти а изражајни.

Сатима је седео у радној соби куће у Чејн Воку, заправо је одлазио горе након доручка и остајао до ручка, опет се враћао до времена за чај или вечеру као и сваки заузети писац, али једва да је на столу ишта записивао осим повремено '1877+53' и '1939-83', што је радио како би одредио старост или годину рођења одређених ликова. Док је размишљао волео је да тихо певуши затворених уста. Било му је потребно четрнаест месеци док је смислио и у глави записао књигу коју је назвао *Кварилац игре* (нико други на свету није знао за тај наслов). До тог времена родио се Еверет Јуниор. Чивер је веома јасно знао шта жели са књигом, тако да је цело прво поглавље имао урезано у свести исто као да га види одштампаног. Знао је да ће имати дванаест

поглавља, и знао је шта је у њима. Наизуст је знао целе низове дијалога, и могао је да их се сети када пожели. Чивер је размишљао да би за мање од месец дана могао да откуца књигу. Имао је нову писаћу машину, поклон од Луиз за последњи рођендан.

‘Спреман *сам* – коначно,’ рекао је Чивер једног јутра уз неуобичајени призивак веселја.

‘Ох, дивно, драги!’ рекла је Луиз. Пуна такта никада га није питала како напредује рад, јер је осећала да он то не би волео.

Док је Чивер прелиставао *Тајмс* и пунио прву лулу пре него што ће отићи горе да ради, Луиз је изашла у башту и одсекла три жуте руже, које је ставила у вазу и однела горе у његову собу. Онда се тихо повукла.

Чиверова радна соба је била лепа и удобна са масивним столом, добрим осветљењем, лексиконима и речницима надохват руке, зеленом кожном софом на којој је могао да одрема ако пожели, и с погледом на врт. Чивер је приметио руже на малом сточићу са точкићима поред свога стола и захвално се осмехнуо. *Страна прва, Поглавље прво*, Чивер је размишљао. Књига је требало да буде посвећена Луиз. *Мојој жени Луиз*. Просто и јасно. *Било је то сиво децембарско јутро када је Леонард...*

Одуговлачио је, и запалио другу лулу. Увукао је био лист папира у писаћу машину, али то је била насловна страна, а још увек није ништа написао. Изненада, у 10:15, постао је свестан досаде – тешке, паралишуће досаде. Знао је књигу, цела му је била у уму, и заправо зашто би је писао?

Помисао на лупање по типкама толико наредних седмица, искуцавање речи које већ зна на две стотине деведест и две стране (тако је Чивер процењивао) поразила га је. Сручио се на зелену софу и одспавао до једанаест.

Пробудио се окрепљен и са промењеним гледиштем: књига је завршена, на крају крајева, не само завршена већ углачана. Зашто се не латити нечег другог?

Идеја о роману у коме једно сироче трага за родитељима била је Чиверу на памети скоро четири месеца. Почео је да смишља роман базиран на томе. Целог дана је седео за столом, певушећи затворених уста, гледајући у листове папира, скоро све празне, док је лупкао гумицом која се налазила на врху жуте оловке. Стварао је.

До времена када је осмислио и довршио роман о сирочету, веома дугачак роман, његов син је имао пет година.

‘Могу ја касније да *прибележим* моје књиге,’ Чивер је рекао Луиз. ‘Важно је да их ја смислим.’

Луиз је била разочарана, али је прикрила осећања. ‘Отац ти је *писац*,’ рекла је Еверету Јуниору. ‘Романописац. Романописци не морају да иду на посао као други људи. Они могу да раде код куће.’

Мали Еверет је ишао у обданиште, а деца су га питала шта му је отац по занимању. Када је Еверету било дванаест година, схватио је ситуацију која му је била јако смешна, поготово када му је мајка рекла да је отац написао шест књига. Невидљивих књига. То је било време када је Луиз почела да мења однос према Чиверу од почетне толеранције и незаинтересованости у поштовање и дивљење. Углавном, свесно је то радила како би дала пример Еверету. Била је прилично конвенционална и веровала да ако син изгуби поштовање према оцу, синовљев карактер и чак домаћинство ће се распасти.

Када је Еверету било петнаест година, није више био подсмешљив према очевом раду, већ се стидео и осећао непријатно када би му другови дошли у посету.

‘Романи? ... Је л’ Има неки добар? ... Могу да видим неки?’ питао је Рони Фелпс, други петнаестогодишњак и Еверетов идол. То што је Еверет успео да Ронија доведе кући у време Божићног распуста био је огроман успех, и Еверет се бринуо да ли ће све ићи добро.

‘Много је стидљив у вези с њима,’ одговорио је Еверет. ‘Држи их у соби, знаш.’

‘Седам романа. Чудно да никада нисам чуо за њега. Ко му је издавач?’

Еверет се нашао у небраном грожђу, и Ронију је постало непријатно, и после само три дана вратио се породици у Кент. Еверет је скоро сасвим престао да једе и није излазио из собе у којој га је мајка два пута затекла како плаче.

Чивер о томе није ништа знао. Луиз га је штитила од сваке породичне збрке, сваког ометања. Али како се рапуст одужио на скоро месец дана а Еверет био у толико лошем стању, она је обзирно предложила Чиверу да оду негде на крстарење, можда на Канарска острва.

Испрва, Чивера је запањила таква идеја. Није волео годишње одморе, нису му потребни, често је говорио. Али након двадесет и четири сата, закључио је да је крстарење добра идеја. ‘И тамо могу да радим,’ рекао је.

На броду је Чивер сатима седео у лежаљци, понекад са оловком, понекад без, радећи на свом осмом роману. Међутим, за дванаест дана није написао ниједну белешку. Луиз, у лежаљци поред њега, знала је по његовом уздаху и склапању очију када он прави предах. Пред крај дана би га често виђали како прелистава књигу у рукама, и знала је да он то ишчитава свој претходни рад који зна напамет.

‘Ха-ха,’ Чивер би се тихо насмејао када би га неки пасус забавио. Прешао би на друго место, правио се да чита, онда промрљао, ‘Ум-м. Није лоше, није лоше.’

Еверет, чија лежаљка је била на супротној страни у односу на мајчину, од јада би се скоро раплакао и одшуњао у страну када би отац овако самозадовољно гунђао. Крстарење није представљало неки успех за Еверета, није било света његових година осим једне девојке, а Еверет је објавио родитељима и љубазном паслужитељу палубе како нема намеру да је упозна.

Али ствари су кренуле набоље када је Еверет отишао у Оксфорд. Барем је његов однос према оцу поново постао шаљив. Због оца је постао прилично популаран у Оксфорду, изјављивао је Еверет. ‘Нема о свачијем оцу шаљивих песмица!’ рекао је мајци. ‘Да ти одрецитујем једну која -’

‘Молим те, Еверете,’ узвратила му је мајка тако хладно да му је одмах нестао осмех са лица.

У касним педесетим, код Чивера су се развили знаци срчане болести опасне по живот. И даље је као и увек марљиво писао у глави, али му је доктор саветовао да мање ради, као и да одспава два пута на дан. Луиз је објаснила доктору (био им је то нови доктор, специјалиста за срце) којим послом се Чивер бави.

‘Он смишља роман,’ рекла је Луиз. ‘Што, свакако, може да буде подједнако напорно као и писање романа.’

‘Свакако.’ сложио се доктор.

Када се Чиверу приближио крај, Еверету је било тридесет и осам година и имао је два поодрасла сина. Еверет је постао зоолог. Еверет и мајка и још пет или шест рођака окупило се у болничкој соби где је Чивер лежао под маском за кисеоник. Чивер је нешто мрмљао, а Луиз се сагнула да чује.

‘...пепео пепелу,’ говорио је Чивер. ‘Одмакните се! ... Снимање није дозвољено „Поред Тенисона?“ ’Ово последње благо повишеним гласом. ‘...споменик људској имагинацији...’

И Еверет је слушао. Изгледало је као да отац држи неки припремљени говор. *Еулогију*, помисли Еверет.

‘...скромни кутак обожаван од захвалног народа ... Звекет! Пажљиво!’

Еверет се наједном пови напред у грчевитом смеху. ‘Он се сахрањује у *Вестминстерској опатији!*’

’Еверет!’ рече мајка. ’Тишина!’

’*Ха-ха-ха!*’ Еверетова напетост прасну у подврискивање, и он се отетура из собе и сручи на клупу у ходнику, стискајући усне у безуспешном напору да се обузда. Ствар је била још смешнија зато што други у соби, осим мајке, нису разумели ситуацију. Знали су да отац пише књиге у глави, али им Алеја песника није ништа значила!

Након неколико тренутака, Еверет се прибрао и ушетао у собу. Отац је певушио затворених уста, као што је често радио док је стварао. Да ли и даље ствара? Еверет виде како се мајка савија да би чула. Да ли му се учинило, или је то што чује како долази испод маске за кисеоник шапат песме *Земља наде и славе?*

Свршило се. Еверету се чинило, док су излазили из собе, да би сада требало да иду у родитељску кућу на слепогребно послужење, али не – сахрану још нису ни обавили. Очев утицај је и даље истински изузетан.

Неких осам година касније, Луиз се на смрт разболела од упале плућа која је уследила након грипа. Еверет је био поред ње у спаваћој соби куће у Чејн Воку. Мајка је говорила о његовом оцу, о томе да никада није добио славу и поштовање какви му припадају.

'- тек на крају, ' рекла је Луиз. 'Сахрањен је у Алеји песника, Еверете – то не смеш да заборавиш. '

'Наравно, тамо никада немају места за супруге – иначе бих му се ја придружила,' прошапутала је.

Еверет се суздржао да јој не каже да *ће* му се она придружити на породичном гробном месту у околини Брајтона. Но, да ли је то тачно? Зар се не би могло наћи још једно месташце у Алеји песника? *Брајтон*, Еверет рече за себе док је стварност почињала да се распада. *Брајтон*, Еверет се прибирао. 'Нисам тако сигуран,' рече. 'Можда се то може средити, мама. Видећемо.'

Склопила је очи, а један благи осмех спустио јој се на усне, исти осмех задовољства који је Еверет видео на очевом лицу док је лежао под маском за кисеоник.

С енглеског превео Војкан Губеринић

Патриша Хајсмит рођена 1924. у Форт Ворту у Тексасу. Велики део живота провела је у Швајцарској и Француској. образовање је стекла на Колеџу Барнард, где је студирала енглески, латински и грчки. Њен први роман *Незнанци у возу*, објављен 1950, постигао је велики комерцијални успех, и по њему је Алфред Хичкок снимио филм. Упркос овом раном успеху, током читаве каријере Патриша Хајсмит у Сједињеним Државама није стекла истинско признање. Под псеудонимом Клер

Морган 1952. објавила је роман Цена соли, коју је њен дотадашњи амерички издавач одбио због отворене хомосексуалне тематике. Њен најпопуларнији књижевни лик је Том Рипли, гиздави социопата који је дебитовао у роману Талентовани господин Рипли, објављеном 1955. Након тога написала је још четири романа с истим јунаком. Пошто је после ауторкине смрти по том роману снимљен високобуџетни филм, Талентовани господин Рипли допринео је обнови интересовања за дела Патрише Хајсмит у Сједињеним Државама. Патриша Хајсмит написала је више од двадесет књига, за које је награђена Меморијалном наградом „О’Хенри“, Наградом „Едгар Алан По“, Великом наградом за полицијске романе, и Наградом Удружења писаца криминалистичке прозе Велике Британије. Умрла је у Швајцарској 4. фебруара 1995, а њена књижевна архива чува се у Берну.

ЉУБИЦА НЕНЕЗИЋ

ТРАЖЕЊЕ ПРЕЛАЗА

Дувао је јак карпатски ветар. Ко зна да ли је стигао са Урала или се спустио са Шварцвалда, тек домаћио се у румунском делу Дунава и прелазио преко њега као да је поточић све до Кладова и Зајечара. Ово је време санкција које су уведене Србији од великих сила и мало ко зна прави разлог томе. Били како било, народ је дошао до границе одржања голе егзистенције и принуђен је да иде у разне авантуре, што се каже, трбухом за крухом. Једна од таквих авантура је и шверц тура до Румуније, само Турн Северин и Крајова. Ова два града су полазна и завршна тачка путовања, а између њих је све што више личи на фантастичне филмове, него на путовање у суседну земљу крајем двадесетог века. Не интересује никога од њих предео кроз који пролазе, ни природа, ни градитељска умећа мајстора ових градова. Они имају само два циља: да нађу одговарајућу робу у довољној количини и да то пренесу без царине.

Ако се занемари страх од полиције при замени новца на црно, мале и веће преваре при томе, крађа тог новца и купљених ствари, понека туча, још остаје ружно да их сачекају рунунски и наши цариници, одузму им робу и наплате казну, јер су прешли сва дозвољена ограничења у количини и врсти купљених ствари. На том путу може свашта да им се догоди, на све то су упозоравани више пута од шефа туристичке агенције и свесни су ризика, али они опет путују баш са том агенцијом.

- Не бринем ја кад то Бранко организује, а Чуче води. Знају они на коју рупу, хоћу да кажем границу,

треба да идемо и у које време да се провучемо— окреће се Миленија свом комшији.

- Е, никад се не зна шта царина може да смисли.

- Не зна се, али они ће да промене царину, односно прелаз, ако ту није њихов човек.

- Ма, лако је то да се мења лети, а шта ћемо сад? - брине комшија и руком чисти прозорско стакло да види како је напољу. Не може ни да види ништа од налета кише која се повремено претвара у снег.

- Не можемо ми да чекамо лето, нама све ово треба сад, а до лета има цела зима и пролеће и дотле мора да се једе сваки дан - одговара му комшиница.

- Ти си само за јело куповала, бојим се.

- Нисам богоми, накуповала сам свашта, али све за моје укућане - брани се она.

- Нећеш ништа од тога да продајеш?

- Зашто да продајем? Ти бар знаш кога ја имам и шта имам. Мени је мој отац дао доста кад сам се удала, а мој Бора је умео да заради и још више то увећа. Није он превртао столове по кафанама, нити му је певачица певала на крилу.

- Твој Бора није био калуђер - заједљиво ће комшија.

- Није, знаш ти добро. Ишао је у кафане, али и мене водио.

Аутобус стоји у мраку више од пола сата док се Чуче прикрада према граници да види је ли њихов човек ту. Како га дуго нема да се врати, путници прекраћују време и растерују страх надмудрујући се.

- Их, како не бих знао? Па, ја сам ту поред ваше куће толике године. Знам да те водио свуда. Каква си ти жена била пре тридесет година. - уздахну и продужи да се сећа. - Имао и кога да води. Но, знаш шта ме чуди? Како се деца не изметнуше на тебе? Ниједно баш.

- А шта фали мојој деци? - љутну се Миленија. - Радни су, вредни, а што нису баш толико леви, они су мушкарци, није ни важно. Зато су изабрали лепе жене. Не знаш која је лепша, млађа или старија. И добре су. Ми се лепо слажемо, а шта ћу више ја да тражим.

Појави се и Чуче. Мокар потпуно. И смркнут. Разговор се прекиде, возач упали мотор спреман да крене.

- Угаси - рече му Чуче, - да се договоримо шта ће да радимо. Ова царинска смена је дошла пре сат. Ови остају дванаест сати. То је цела ноћ. А нисам сигуран да ће и тада наш човек да дође. Или да идемо преко Карпата, па на Белу Цркву? Кажу тамо мање тресу.

Неки закукаше да је то много далеко, неки рекоше да ће да их завеје снег преко планине и неће нико да их нађе док не измрзну, јер су овде сметови велики и снег се не топи до маја. Већина се сагласи да иду, па шта Бог да, јер ако ови све узму и наплате казну, зашто су полазили и трошили паре. И време, па њима ће да прође пазарни дан сутра на пијаци.

- Добро, - рече Чуче - ако је већина за то, али ово је планински крај, нема насеља, нема кафана. Невреме је, споро ће да се вози, па кад стигнемо.

- Ако стигнемо, - јави се неко - ја не могу без хране, а нисам понео, мислио сам брзо се враћамо.

На њега нико не обрати пажњу, возач изјави да има доста горива, назидео га до врха, рече да је за то и пошао. Кренуше тако у сусрет налетима суснежице и неизвесности, па шта Бог да, како рекоше.

Миленија се поново окрете комшији:

- Хајде, кажи људима, је л' истина што кажем.

- Истина је. - сложи се он. - Јесу лепе и добре.

- Е, па видиш, највише сам ишла по овом невремену због њих. Свашта сам им искуповала. Њима и деци. За децу има лепих ствари, а њима купујем за кућу и украсе.

Оне не носе ову гардеробу. За њих доносим из Италије. Не питам за цену. Волим кад се лепо обуку, па кад негде пођу, ја их испратим и гледам за њима, а срце ми пуно.

Возач се пробијао планинским путем кроз невреме, које је јачало. Неки путници су спавали, неки пушили, разговарали. Миленија се и даље хвалила комшији.

- Ето, пре неки дан, не знам да ли си видео мој зелени капут. Ишле оне у варош, па кад се вратиле, зову ме у дневну собу. Одем ја, а оне преко кауча рашириле капут зелен као трава.

- Како ти се допада? питају ме.

- Много леп, све греје боја. За коју је?

Онда проба једна, мало јој велики, па проба друга. И њој већи за два броја. Оне танке, високе, пазе на линију. Питам их да ли је имао мањи. Оне се смеју и терају мене да пробам. Ја се браним, али обучем. Таман ми.

- Ето за кога је. - кажу оне.

- Где је то за мене, богати. Таква боја, то је за младе, замените за мањи, па ви носите.

Тако ја добих девојачки капут, а оне ми још додају да сам ја девојка у другом року, Бора ми одавно отпутовао, но мени на ум не пада да тражим другога. Такав какав је он био се не налази, а ја сам срећна са њима свима.

Јави се онај што нема храну и запрети:

- Ако, ће да видите ви шта ћу ја да вам урадим. - Но нико се на то не осврну, они ближи пратили су комшијски разговор.

- Много се ти са њима хвалиш. А да оне то неће да те удају да им не сметаш?

- Како ја њима да сметам? Све што треба да се уради, ја урадим. Кувам, чистим, пазим на децу, оне само са њима раде задатке, јер то не знам. Шта сам ја ишла у школу, четири разреда. И то је било много тада за женску децу.

Пут је трајао неколико сати кроз ноћ кад се указа слаба светлост у некој крчми крај пута. Онај што је претио викну да стану. И стадоше. Неколико их истрча у помрачину, неки се пробудише, замре разговор. Ускоро се ови вратише носећи по неколико мекика.

- Шта би? - пита возач.

- Ништа. - одговори онај незадовољан. - Дограбио сам само неколико мекика. Нестало. А не знате шта би вам ја урадио.

Чуче се огласи:

- Је ли, богати, а шта би нам то урадио? - упита га изазивачки као да га пита да неће да се бије.

- Па ја сам шећераш. Кад не једем, могу да се онесвестим, па да имате са мном још већу муку у овој планини и ноћи.

После поноћи Чуче рече возачу да стане далеко од рампе, а он понесе неколико штекни цигарета и флашу вискија. Рече возачу да се не помера док не чује његов звиждук, јер ако није повољно, иду назад. Ускоро се врати и рече оном што има шећер, нек се прави да се онесвестио да брже прођу. Путници га брзо положише на задња седишта, полише га водом, он пусти једну руку на под, другу Миленија поче да масира.

Цариник уђе и строго упита:

- Одакле ви идете по овом невремену?

- Из Турн Северина. - одговори Чуче, а остали су и дисање притајили. Само се Миленија јави са задњег седишта:

- Човек ће да умре, готово.

- Је ли то тај? - упита цариник Чучета.

- Тај је, тај. - убрза он.

- Па од кад му је овако?

- Не знам, нисмо одмах приметили, ови око њега спавали док није пао на под. - слага и не трену.

Погледа цариник још једанпут у онесвешћеног човека и остале путнике који су више личили на бродоломнике и љутну се на вођу пута:

- Шта си их чак овде доводио? Што ниси тамо прешао?

- Није дао Румун.

Изађе цариник и командова возачу:

- Вози право, па лево у Хитну помоћ. Брзо, ако није касно.

Даде возач гас, путници живнуше, Миленија баци ону руку што је масирала и рече:

- Људи, овде има добра кафана, одмах десно, ја ћу да частим возача и вођу пута. - а онда се окрену ономе што је још лежао:

- Хајде, устај, теби се изгледа допала бесплатна масажа.

У кафани музика, весеље. За неколико минута се путници распоредише по столовима, Миленија се одмах ухвати у коло на кец десном руком, а левом маше високо марамicom и уплиће ногама. Хармоникаш у трену препознао кавалера, па се припио уз њу, накривио главу и хармонику и само везе:

- Ситније, Циле, ситније.

Лете чаше, јуре конобари, пуца срча испод ногу. Шећераш поручио две порције јунетине са реном, па преко залогаја још прети вођи пута:

- Ма, добро сте прошли шта сам могао да вам урадим.

Чучета још није оставила жеља да га тресне, али га само попреко погледа и презриво рече:

- Ћути ту и једи, само си ми ти фалио у ову ноћ. Немој да те оставим овде, па да стигнеш у Крушевац за два дана.

А онда примети пред возачем флашу пива.

- Је ли, мајсторе, па шта смо се ми договорили?
Нема пића док возиш.

Возач се насмеја.

- Па сад не возим.

- Много си вицкаст, ал' ћу те питам кад узмем другог возача за Италију у уторак, па у петак поново за Румунију, и тако сваке недеље, па ћу да видим да ли ћеш дасесмејеш тад. Знаш да је пут далек, ноћ је и невреме. Стрпи се, мајку му, док не стигнемо, па ћемо да се натапирамо заједно.

Коло се и даље вило, није се знало ко су путници, а ко домаћи. Пило се и јело, певало као на правој свадби. Приђе онај што прави списак за Трст.

- Је ли то готово? - пита га Чуче.

- Јесте и пребукирано.

- Не може да буде пребукирано. Бриши нове путнике, само стални.

- Сви су стални.

- Мора да остану два места за баба Милу да може да легне. Бриши два.

Онда устаде и викну:

- Народе, пожурите ако ћете данас да излазите на пијац. Субота почела пре два сата.

Музика се утиша, конобари журе према вратима да неко не оде, а да не плати. Нико нема жељу да изађе, а напољу се надигравају дунавска кошава и карпатски ветар, али њих чека за неколико сати пијаца, треба ова силна роба да се прода и спреми новац за Италију. Обукоше капуте, навукоше капе, притегоше оно мало снаге што је остало од силне јурњаве по Крајови и Турн Северину и стиснуше срце, па закорачише у нови дан. Нико не зна какав ће бити, а мора се.

ДРАГАНА ДЕНИЋ

СА ИСТОЧНЕ СТРАНЕ

Дан по дан, из месеца у месец, пролази година. Када се време утиша, чујем своје мисли како се упорно окрећу у једном простору и саплићу о успомене.

...Одрасла сам у граду из прошлости где је печат некадашњег био јачи од обриса садашњости. И нису ми биле потребне бајке у периоду одрастања. Ја сам их живела на улицама града који се ширио на три реке и чувао три цркве...

Овако почиње прича „Девојка са западне стране“, али девојке из те приче одавно нема а престала је и чежња за непознатим световима који се рађају после сунчевог заласка. Све што је поглед ка западној страни могао да обухвати испунио је живот. Све године искуства од одласка из тог града путевима разним ка разним местима, увек пратећи речни ток, од једног до другог ушћа, од једног слива ка другом.

Променио се и мој угао гледања. Тамо на истоку, подно Марине куле о којој се испредају средњовековне легенде, на осунчаном пропланку где се укрштају ветрови са разних страна, налази се мало гробље. И са затвореним очима ја тамо видим оно што ме боли.

Када сам, враћајући се из Индије, чула за очеву смрт, написала сам – “Безбрижни период у мом животу је трајао 51 годину, 2 месеца и 7 дана. Срећа је осећати родитељску заштиту више од пола века.“ Била је срећа. У болу који ме је изненада преплавио, помогло ми је

размишљање о законима самсаре, том вечном кругу у који су уплетена сва наша постојања. Смрт је изгубила коначност и постала део животног циклуса, крај са новим почетком.

Сва та неиспричана, необична искуства и сазнања са путовања по Индији, која је отац очекивао да чује, остала су да лебде у неком међупростору, као и сва она опсесивна питања, на која не можемо разумно да одговоримо. Шта све не чинимо да маскирамо недостајање драге особе и шта све не чини време у процесу жаловања?

Дан по дан, из месеца у месец и ево, дође јун. Тераса спаваће собе мојих родитеља окренута је према дворишту и крошњи старе липе. Ту липу је отац давно посадио и она је својим гранама и својим мирисом испунила цело двориште и ту собу у којој сам највише волела да проводим време. Не знам зашто су је пре пар година посекли. Уместо моћног стабла остао је широк пањ са 67 година. Оца више нема, нема ни његовог дрвета, али у тој соби ја увек осећам јак и опојан мирис липе. Кад изађем на терасу и зароним мислима у расцветале, густе гране јунског поподнева, видим сва прошла времена, прелистам све слике наслагане у албумима сећања и чујем јасан звук локомотиве која пролази мојом долином. Некада су возови често пролазили и постојао је тачан возни ред. Та локомотива је била главно превозно средство према северу и југу и сат је могао да се навија по њеном писку.

Рано јутро. Мирише на почетак лета. Идемо пругом према железничкој станици. Тата и ја. Десном руком носи мањи кофер а левом држи моју руку и смирује моје несташно скакутање по шинама и праговима. Тако се осећам сигурно. Срећна сам због тог путовања у Београд, иако идемо на лекарску контролу,

али повод није битан. Важно је све оно што ћу видети и доживети на том путу и у великом граду. Радознано запиткујем тату, можда му и dosaђујем, али он се стрпљиво труди да ми одговори на свако питање.

Памтим то наше прво путовање, а памтим и многа друга заједничка путовања, посебно у време мог студирања у Београду. За све значајне догађаје у мом животу, испите, селидбе, одласке, доласке, увек је тата био присутан. Да испрати, дочека, да са мном подели радост или бригу, да да подршку или утешу. Тужни су сада доласци у родни град када њега више нема да ме сачека на станици, смирен и са осмехом. Тужни су уласци у родитељски дом са његовом сликом на вратима. Остаће ми урезан у срцу тај осмех добродошлице, осмех који никада није нестајао с његовог лица. Нека сећања су толико болна да их свесно потискујем и само их повремено у делићима назирем, тек колико могу да издржим.

- Можда је време да се путује?

Разумела сам питање и приписала га очевом чудном смислу за хумор.

- Шта ти пада на памет! Добро се осећаш, одлично изгледаш, готово да немаш боре. Могао би да будеш манекен за треће доба.

Ово је делић нашег последњег разговора. Тата се враголасто осмехивао и климао главом. Пријале су му похвале. Увек је много водио рачуна о свом изгледу и држању. Био је виталан и младалачког духа. Не знам да ли се плашио смрти, али сигурно знам да се плашио болести. Зато је тако изненада и отишао. Да не болује и да болешћу не мучи себе, ни друге. Као да је тог преподнева, дотеран и обријан, изашао с намером да се врати. Без поруке, без опраштања.

Кравата и кошуља, купљени за последњи, 80. рођендан, остављени за посебну прилику. Држим га за руку сатима, сећајући се свега што смо заједно проживели. Рука је мирна и хладна. Пронашла сам у његовој документацији све моје приче и путописе, неке и у рукопису. Све што је као први читалац добијао да прочита пре објављивања. Тако је увек путовао са мном, на неки начин. Прича о Индији је закаснила само један дан. Требало је пожурити брже од оног времена које је измицало на светим местима и споровозним путевима Индије. Кад би само могли да знамо унапред колико један дан може да буде дуг или кратак, па да прилагодимо своје кораке.

- Замисли, не стависмо Зорану шах! – рече мајка, готово узнемирено, после сахране.

Чудно заиста! Шах је био очева пасија. Градски шах - клуб је био очева друга кућа. И тог последњег дана се враћао после одигране партије шаха и стао на путу од једне куће ка другој.

- Не брени, мама, осмислиће он неку нову, небеску партију без изрезбарених дрвених фигура и шаховских поља.

Тај шах сам једино понела са собом. Повремено га отворим, узмем било коју фигуру и држим је између дланова као амајлију, као у молитви. Када размишљам о оцу увек га видим дубоко замишљеног над шаховском таблом, са кажипрстом на слепочници или руком која дуго стоји у ваздуху, пре него што се одлучи за најбољи потез.

После очеве смрти наступио је тежак период у мом животу. Некако су проблеми почели да се гомилају и сустижу, као да један велики губитак није био довољан. Тада сам сањала ту шаховску партију. Не играм шах иако ми је отац био један од најбољих шахиста у граду.

Чудно да никада није инсистирао да ме научи тој игри. Можда није желео да ме побеђује? Попуштање у игри сматрао је понижавањем противника. Можда је мислио да моје време треба испунити другим садржајима? Знао је како се сати неосетно извуку у шаховском надметању. Можда?

Али у мом сну ја играм шах! Седим забринута над шаховском таблом и предуго размишљам. Партија је поодмакла и, у шаховском жаргону, не стојим најбоље. Многе важне фигуре су већ ван игре. Не видим противника. Као да играм сама са собом или као да анализирам партију са жељом да одустанем. Тата, однекуд са стране, поставља белу даму на моју половину шаховске табле, што ми значајно поправља позицију.

- Играј срцем!

И партија се наставља.

СЛАВИША КРСТИЋ

ЗАПИС О БАР-КОДОВИМА

Могao бих написати причу о бар-кодовима. Праве их да би били декодирани. Они који то нису, понекад пиште.

Нешто је заиста запиштало док сам излазио из продавнице. Нисам обратио пажњу на то. Стао сам одмах ту, поред неког пулта, да отпијем неколико гутљаја воде пре него што наставим шетњу кроз разровани град Карлсруе. Његова разрованост траје, и трајаће још коју годину. „Праве метро, мапа града ти неће бити од велике користи“, упозорила ме је Хелгард претходне вечери.

Ставио сам Мингуса и Мајлса у ранац из којег сам претходно извадио флашу и отпио мало воде из ње. Завртање чепа провео сам у посматрању униформисане девојке која ми се обратила. Тамнопута, омалена, симпатична. Очигледно не овдашњег порекла. Озбиљна у држању и саопштавању. Океј, схватио сам, нешто је запиштало при мом изласку. То се догодило и два дана пре тога, у Баден-Бадену, и тада ми је било необично што ме нико није зауставио ради контроле.

Контрола је овде била у току. На аеродромима ме у сличним ситуацијама претресу, не пронађу ништа и пусте да путујем даље, иако нису открили узрок пиштања. Ова бринета је упорнија. Док се питам да није можда у питању титанијумска копча коју носим у себи после недавне операције, њу интересује шта још имам у ранцу.

Откопчавам га и нудим да сама вади из њега све што јој се учини интересантним. Добро је што још нисам стигао да бацим рачун у канту за смеће. И добро је кад знаш да ниси ништа скривио док те једна таква полицајка претреса, па можеш с осмехом и опуштено да је гледаш у очи. Позвао бих је на пиће, ето, дотле је дошло. Али за сат и по би требало да будем на аутобуској станици, где чекам Милоша који стиже из Холандије, па ујутру путујемо даље. Пита ме да ли је ранац нов. „Не, није нов.“ Вади из њега неколико књига и часописа. Узима *Националну географију* и показује ми бар-код на њој. Каже да је можда то. Али када провуче часопис поред апарата пиштање се не чује. Узима други часопис, *Путотис*, и с њим чини исто... Биииип! Биии-биииип! То је, најзад! „Где сте ово купили?“, пита ме и посматра црне корице са, за њу вероватно необичним, стилизованим ћириличним словима. „У Београду. На Сајму књига.“ Не видим ништа необично у том тренутку, осим тога што полицајка изгледа као да се, из неког разлога, не да збунити. „Следећи пут, боље без овога...“, додаје ми за крај док показује на часопис. Бар-код је одштампан и на полеђини његових корица. „Ех, следећи пут...“, кажем јој с уздахом. Мало фали да јој се захвалим на тако пријатном претресу.

(Карлсруе, јануар 2015.)

СЕНКА ПТИЦЕ

Могоао бих написати причу о крошњи дрвета поред којеј седим и читам. Сенка птице појављује се на страници књиге. Одлеће и после неколико секунди враћа се на исто место. Малена је и читава се, заједно са својим

ужурбаним покретима, пресликава на десну страницу књиге.

Када следећи пут оде ово се неће поновити, све и да се опет након још неколико нових секунди поново врати. Јер завршавам читање, после неколико секунди устајем и одлазим, свестан да се ту више никада нећу вратити.

На столу који напуштам, за разлику од других, униформисано истих, остаје упадљиво чиста пепељара.

ЗАПИС ОСТАО ИЗА ДОРУЧКА И ДО ПОЛА ИСПИЈЕНЕ КАФЕ

Могоа бих написати причу, спону између Баден Бадена у августу 1862. и Баден Бадена у августу 2016. године. Док доручкујем на једној тераси изнад градског трга, запажам да се у мом ранцу накупило шест књига. Од тих шест, три су џепне, згодне за читање на одмориштима путовања. Две од тих шест су збирке стихова и у ранцу су од јуче: једна Леонарда Коена, купљена; друга Богданке Ракић, добијена од ауторке. Плус још једна коју сам јутрос пред сам полазак на пут убацио у ранац, она коју је Иван Тургенев писао у граду у који сам управо пристигао, и која је, попут новог нотеса који сам овде начео, ту поред мрвица осталих иза доручка и до пола испијене кафе, отворена преда мном, најобимнија од свих које данас носим са собом. Као школарац. Штребер. А у школу сам носио само једну свеску, сваштару, заденуту за појас.

На прозору је стајало писмо од Ирине; она га је звала к себи у дванаест сати.¹ Напољу жена стоји, као да је изабрала посебно место за то, неку тачку у самом центру трга и као да не чека никога. Можда заиста само ужива у својој фигури, своме усправном држању, својој неупадљивости. Али се природа не обазире на логику, на нашу људску логику; она има своју, коју ми не разумемо и не признајемо све докле она не пређе преко нас као точак. Млада кинескиња зауставља се на степеништу с леве стране, на неколико метара од мене, подиже фотоапарат и тражи погодан угао из којег би направила снимак. Вероватно снима део архитектуре али ипак, питам се, треба ли да утичем на њен снимак макар малим, незнатним позирањем... Ма не. То никако... Ипак, у тим тренуцима мало исправим леђа. Узимам гутљај кафе. Убрзо је начинила снимак на којем ме вероватно и нема. Али ту јој притрча познати дамски ласкавац меје Вердије, па се поче дивити боји fenille mort² њене хаљине, њеном врло ниском шпанском шеширу, накривљеним до самих обрва...

(Баден Баден, август 2016.)

У ТИШИНИ НОЋИ

Никада раније нисам комуницирао са радницом у кабини наплатне рампе на ауто-путу. Никада, до вечерас. Киша је престала да пада у тачно договореном тренутку, па сам могао отворити прозор и нешто пре него што смо

¹ Реченице откуцане стилем *италик* су из књиге „Дим“ Ивана Тургењева, написане у Баден Бадену између 1865. и 1867. године. Радња романа смештена је у исти град, августа 1862. год.

² *сувог лишћа*

се појавили у четвртастим оквирима једно наспрам другог. Тамо где се њој налазио осмех, мени је био заденут плазма кекс.

„Извини, која ти је то радио-станица?“

„Није радио. То је диск. Овај.“

Покажем јој омот диска. *World of Flamenco. Spanish Passion*. Помислио сам како ће сада тражити да причекам док овај наслов запише јер намерава да употпуни своју музичку колекцију. Па наравно. Кошуља са стилем, око врата марама, одмах се по изгледу видело да бисмо могли имати сличан укус. И тај осмех. Све на свом месту.

„Ја никада не бих слушала неку такву музику.“

Спустим омот у преграду испод плејера. Завршим причу тиме како се никад не зна шта се може заволети негде уснут. Сажваћем кекс. Путујем сам. Враћам песму на почетак и додајем гас. *Finita Imperio. Silencia en la noche*.

СЛАВОЉУБ БОЈИЋ

ИМЕ КРУШЕВЦА – СТВАРНОСТ И
ЛЕГЕНДА КРУШЕВАЦ ПО КРУШКАМА,
КАМЕНУ ИЛИ РУШЕВИНИ

О настанку имена (назива) Крушевца, једног од настаријих градова у Србији, постоје само хипотезе и легенде, јер нема ниједног документа који би одгонетнуо зашто се овај град тако зове.

Материјални остаци у средњовековном Крушевцу указују да је и пре Лазаревог времена на овом простору постојало насеље, почев од праисторије (неолита), римске и ранохришћанске цивилизације (епохе). Током археолошког истраживања од 1961. до 1976. установљен је континуитет насељавања од најстарије фазе неолита, затим енеолита и бронзаног доба, старијег гвозденог доба, преко средњег века до данашњег дана. О постојању насеља на локалитету средњовековног Крушевца, из времена неолита (млађег каменог доба) сведоче остаци кућа и земунца, керамике различитих облика, жртвеници и фигурине. Током целе праисторије овај простор је био насељен, простирао се и ван зицина локалитета Лазаревог града. Да су на овом простору Римљани имали своје насеље указују археолошки налази неколико римских бронзаних новчића, пет кандила за жижак од печене земље (римске керамичке светиљке – жишци), репрезентативна бронзана статуета младог римског грађанина обученог у тогу, пронађена у слоју шута, за коју је тешко

одгонетнути како се ту нашла. Такође, на овом простору је откривено рановизантијско утврђење, највероватније из краја V и почетком VI века (у близини Миличине улице) што указује да су пронађени темељи зграде (објекта), са апсидом, припадали цркви, подигнутој пре цркве Лазарице. Када је на источној страни 1961-62. године откривен поменути објекат, вероватно црква, архитекта Мирко Ковачевић сматра да су око ње могли бити гробови. Из Законика цара Душана видимо да гробља прате људска насеља, у то време ретко без цркве, јер царев Законик предвиђа кажњавање села, па и свештеника, ако се гробљу нанесе неко зло враџбинама, и сл.¹

Приликом археолошких ископавања на локалитету Средњовековог Крушевца (близу данашњег каменог постаментa плана Лазаревог града), у средњовековном слоју откривен је костур ратника, који поред руке има део средњовековног мача.² Не зна се када је сахрањен, пре или после подигнуте цркве Лазарице.

У Народном музеја Крушевац чува се оштећена камена надгробна плоча која је приликом рестаурације цркве Лазарице, скинута са звоника. Надгробна плоча је старија од зидања Лазарице, и потиче из краја XIII или почетка XIV века. На њој су урезана позната имена код старих Словена, Вукота („Влкота“) и његов син Медош („Медоше“), најстарији по имену житељи Крушевца. Ова плоча сигурно није донета са стране, како би била уграђена као грађевински материјал, већ је свакако узета са овог места, наговештавајући постојање насеља на овим просторима и пре седамдесетих година XIV века.

¹ Биљана Марковић, приредила, Закон благовернаго цара Стефана, Душанов закон, Београд, 1986, 59

² Народни музеј Крушевац, Теренски инвентар са ископавања

Ако је постојао неки урбани део објекта, пре градње Лазаревог града, поставља се питање: како се овај простор звао, да ли под именом Крушевац.

Време изградње и настанка имена средњовековног Крушевца треба тражити после Маричке битке 1371. године и пропасти Српског царства, између 1374. и 1377. године, односно од победе кнеза Лазара над његовим највећим унутрашњим противником Николом Алтамовићем, до првог помена имена Крушевац. Тачну годину подизања Крушевца није могуће утврдити јер средњовековни град није могао бити саграђен за само годину дана.

Име *Крушевац* се први пут помиње 1376/7 године у првој даровној повељи Манастира Раванице (Болоњски препис). Манастиру Раваници дата су многа насеља, панађури (вашари), бродови (прелази на рекама), затим воћњаци и виногради, којима је кнез Лазар богато наградио манастир, између осталог поклонио је целокупан иметак Огњана и његовог сина Бранка, који су живели у селу Спизле код *Крушевца* ... „код *Крушевца* уз *Спизлех* *Огњана* с *Бранком* сином с *општином* и з *баштином*.“³ Међутим из ове Раваничке повеље се не може видети какво је то место, обично насеље или утврђење. С обзиром да се по Крушевцу одређује локација општине и баштина Огњана и његовог сина Бранка, „код *Крушевца* у *Спизлех*“, може се закључити да је Крушевац био у то време значајно место. Као *г р а д* први пут се помиње у повељи издатој 9. јануара 1387. године, којом кнез Лазар потврђује привилегије Дубровчанима „У *славном* граду *господства* ми *Крушевицу*“. Он је већ славан десет година од како је први пут поменут у историјским изворима и

³ Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд, 1912, 770

само две године пре Косовске битке после које ће његово име одјекнути у широј јавности.

Константин филозоф и Житију деспота Стефана Лазаревића пише да је кнез Лазар „у свом животу, сазда тврде градове, сазда и звани Крушевац“⁴

Међу најстаријим писаним изворима који нам пружају податке о Крушевцу је француски путописац Бертрандор де ла Брокијер 1433. године: „И стигох у варош коју зову Корсебеш (Крушевац) ... а та варош је мала и добро утврђена двоструким зидом који је порушен при врху где су стрељаонице, а био је и један мали градић који је сада порушен.“⁵

Буда Илић, професор историје, сматра да је кнез Лазар, одмах после смрти Цара Уроша 1371. године, почео са припремама да на највишој тераси према Западној Морави сагради утврђени град. Изградњи утврђеног градња се приступило ужурбано ради одбране од Турака са југа и неповољних политичких односа са Мађарима са севера. Колико је могла да траје изградња не знамо, али, упоређујући са неким другим градовима (нпр, Копријан), Илић изводи закључак да је град саграђен за две године, односно до 1373. године, а после тога је дограђиван.⁶

Не зна се тачно када је кнез Лазар започео градњу Крушевца. Извесно је да је кнез одмах после Маричке битке и погибије Мрњавчевића 1371. на платоу изнад З. Мораве подигао шестоугаоно утврђење – град Крушевац – и у њему свој двор и цркву, познатија под именом Лазарица. Према историчару Момчилу Спремићу 1371. година се може сматрати само као почетак градње

⁴Константин Филозоф, Житије деспота Стефана Лазаревића, Повест о кнезу Лазару, Старе српске биографије XV и VII века, II, Београд, 1936, 60

⁵Бертрандор де ла Брокијер, Путовање преко мора, Београд, 1950, 127

⁶Буда Илић, Историја Крушевца 1371-1971, Крушевац, 1971, 22-23

средњовековног Крушевца, а она је трајала све до 1378. године.⁷ Такође, Бранислав Вуловић, сматра да је кнез Лазар најпре седамдесетих година подигао „мали градић“, а после завршених радова најкасније до 1377/8. изградио његов проширени део „... дворске просторије цркву, и низ других монументалних грађевина“⁸

* * *

Најчешћи основ за претпоставке о настанку имена Крушевац узима се **крушка**, по старословенској речи *круше*, што значи *крушка*. Према др Чедомиру Марјановићу, ништа природније није било него да се ту на узвишенијем месту изнад З. Мораве, са повољним географским и климатским положајем, богатом изворима воде, ...“*још у старини, заснује насеље које је по многобројним и одличних крушакама својих прозове Крушевац, као што су насеља, по дрвећу које је највише расло на неком месту, названи: Лесковац, Дреновац, Јасеновац, Јабуковац, Брестовац, итд.*“⁹

Велика (широка) распрострањеност имена насеља с основом „*круше*“ указује да је крушка у воћарству средњовековне Србије, била на првом месту (вероватно и на подручју Крушевца), затим следе, ораси, трешња, јабука, оскоруша и шљива.¹⁰ После винограда највише је било крушака. Међутим, тачно је да је крушевачки крај

⁷М. Спремић, Крушевац у XIV и XV веку, Крушевац, 1972, 10

⁸Бранислав Вуловић, Лазарица црква Св. Стефана у Крушевцу, Археолошка истраживања Крушевца и Моравске Србије, Београд, 1980, 34

⁹др Чедомир Марјановић, Крушевац, историјско - културни преглед од постанка до данас, Београд, 1933, 4-5

¹⁰Милош Благојевић, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд, 1973, 168

обиловао крушкама али да је град добио по њима име, звао би се ваљда *Крушковац* (или као што је у Црној Гори: Крушковац: село у Кчеву и расеље Просеног дола, Крушково Продо - узвишење у Пјешивицама, Крушкови До - у селу Ублу, Крушка село у Заљути, Угнима, Бјелицама, на Угнима, у Рженом долу, земље у Мирцу, пољице у селу Ублу; и др.¹¹)

По историјским записима у доба кнеза Лазара, ван данашњег подручја Крушевца, налазимо упрошлости насеља под именом *Крушевац* близу Дечана (Приштина).¹²

Позната су насеља која у свом имену имају основу „*круше*“. *Студеничка повеља* бележи насеље *Велика Крушевица*. У *Жичкој повељи* налазимо жупу *Крушилницу*. Једна повеља цара Душана из 1348. *Крушево* је село дато Хилендару, а 1351. истом манастиру цар Душан дарује село *Крушево* на Струми.¹³ По старословенском облику речи „*круше*“, што значи *крушка*, историчари др Чедомир Марјановић и Бранко Перуничкић, сматрају да је Крушевац добио своје име.¹⁴

Српски народ за *крушик* често везује имена људских насеља и географских појмова. Тако, по Вуку Караџићу, то је „ливада у крушику“, „њива више крушика“, „земља у крушику“, „земља под крушком“, итд.¹⁵ Воћарство и виноградарство су старе пољопривредне делатности које по традицији остављају трагове и у именима места, као што је Крушевац – „*по*

¹¹ др Јован Ердџановић, Стара Црна Гора, Београд, 1978, Регистар ст. 826

¹² Ђуро Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, 92, 634

¹³ Коста Н Костић, Наши нови градови на југу, Београд, 1922, 94

¹⁴ др Чедомир Марјановић, н. д, 4-5 Бранко Петрановић, Једно столеће Крушевца 1371-1971, Крушевац, 1971, 8

¹⁵ Српски рјечник, Београд, 1898, 319

крушици која је ту обимно рођала“¹⁶ Црква је најчешће „пратилац“ људских насеља, гробова, у овом случају можда пре имена Крушевац, „уз крушик“.

Народна традиција се преноси с поколења на поколење. Према писању Гавра Шкриванића, селом Жича, у близини истоименог манастира, почетком XIX века пролази кнез Милош. Тада је село носило име Безбога. Запита кнез Молош мештане шта најбоље у селу рађа. Крушка – одговорише ови. „Од данас нека се село зове Крушевица.“ рече кнез Милош имајући у виду народну традицију.¹⁷

* * *

Историчари и лингвисти претпостављају да је неко још пре кнеза Лазара подигао утврђење или да је бар у непосредној близини постојало насеље са именом *Крушевац*.

Једна од легенди је објашњење да је кнез Лазар 1371. године затекао градић саграђен од *камена крушица*, округлог камена (речног белутка), па се град прво звао *Кружац*, па *Крушац* и временом прозван *Крушевац*. Друга верзија је настала по томе да је Крушевац добио име по камену „*крушицу*“ који је уграђен у зидине утврђеног града. У Српско-хрватском речнику под одредницом старословенске речи *крхак* (krhak) стоји придев *ломљив*.¹⁸

¹⁶Мирослав Д Поповић, Трстеник и његова околина, Трстеник, 1968, 36

¹⁷Гавра Шкриванић, Жичко епархијско власништво, Историјски часопис 4, 1952-53, САН, Београд, 154; Павле Васић, Уметничка топографија Крушевца, Нови Сад – Крушевац, 1990, 44

¹⁸Речник српско-хрватског књижевног и народног језика, књ. X, САН, Београд, 1978

Да је Крушевац настао на рушевини (може се објаснити) послужиће нам, порекло старословенске речи, у многим српским и хрваткосрпским речницима, под одредницом *крух* (хлеб). У старој српској књижевности једна реченица гласи: „*Који ми да цклену вина и укрух, јер бих алчен (гладан) велми*“ Овде *укрух* није *крух*, већ *комад* (али хлеба, не нечега другог) или, прецизније – *уломак, одломак, кришка*, јер је реч састављена од префикса *у* и глагола *круховати* (ломити). Исти глагол налазимо и данас у западно словенским језицима, као и реч *крух*, која је двозначна: код Срба – *хлеб*, код других Словена – *комад*. Али, и у српском језику хлеб *крух*, постоје облици *круховати* (ломити). Тако је код Срба настало *крхак* (ломан), а онда заменом *х* са *ш* – *кршан* (ломан), као и облике са сачуваним *у* – *скрушити, крушац*.

Из горе изнетог може се закључити да се у основи назива *Крушевац* налази основа *Круш* – од *крушити*, што је савремено *криш* – од *кришити* (ломити), а то значи да је *Крушевац* подигнут на рушевинама неког старог утврђења или града.

Међутим, *круша* може бити и крушка према руском *круша* (крушка), али *ни крушка* није увек *крушка*, већ – *кришка* (комад). У призренском крају, где се, на пример, *душек изговара дишек*. *Крушка* је од глагола *кришити* (ломити), а *крушка* (воће) је реч преузета из иранских језика.

У турским изворима, у хроници Ашик паше Заде, Крушевац се први пут помиње под именом *Алаца Хисар* (Шарени град). (Алаца – Хисар – од турског *аласа* (шарен) османског, турског *hisar*, мањег утврђења саграђеног од тврдог материјала) Тако је прозвао по начину градње како су град и црква озидани – ред камена сиве боје, па ред црвенкасте. Народна поезија га помиње као *Шарен шанац* и *Шарена чаршија*, а Милан Милићевић у Годишњаку у чланку „Помен о Даничићу“ каже: „Хватао се сумрак кад уђосмо у *Шарену столицу* последњег цара српског.“¹⁹

Према историчару Владимиру Ћоровићу, Крушевац је добио нов назив Алаца Хисар - Шарени град, по утиску који својом орнаментиком оставља црква Лазарица и можда са истим или сличним елементима рађени двор као главна централна грађевина града. При томе наводи пример у Фочи у старој Херцеговини, једна стара и још увек најлепша џамија тог места зове се Алаца џамија, због својих декоративних сликарских елемената.²⁰

Санџак или ливу су Турци основали под именом *Алаца Хисар* 1455, а Крушевац је претворен у његово средиште. Алаца Хисар је био у саставу Румелијског елајета све до 1830. године. Након заузимања Крушевца 1455. године, Турци су га назвали *Алаца Хисар* (Крушевац) и то име су они задржали.

¹⁹ Милан Милићевић, Годишњак 5, 85; Буда Ковбаско, Лазарица, Багдала, јуни 1959.

²⁰ Владимир Ћоровић, Браство, XXVII, Београд, 1933, 96

* * *

Истакнути млетачки картограф фра Мауро (fra Mauro) учртао је и убележио карту света израђену између 1448. и 1459, Сталаћ (Stalaci) и Крушевац (Crusenaci)²¹

На карти Лужичке Србије име града Крушевца је овако записано Krušwica – Krouschwitz²²

Име Крушевац се појављује и на географској карти Птоломеја. „Птоломејева географија – карта Србије 1490. – учртана на папирусу“ Крушевац – *Krusevac*²³

* * *

Међу путописцима вредни су помена подаци које пружа Феликс Петанчић описујући путеве преко Балканског полуострва, пролази и Моравском долином 1502. године, с циљем упада савезника Угарске на турску територију и том прилоком примећује ... “*да Западна или Српска Морава (Moravit) тече по страни тврђавице Крушевца (Crusevac) те да је за поплаве непрегазива.*”²⁴

Евлија Челебија турски путописац, описујући насеља у крушевачком санцаку 1661. године, за Крушевац – Алаца Хисар каже:...

“Тврђава се налази на једном питомом бријегу; има шестоугаони облик, а сазидан је од камена тако да иза једног црног слиједи други бијели камен. То је красна и мајсторски израђена тврђава, али је мало руинирана. У тој тврђави се налази неколико сиротињских кућа...

²¹ Лексикон градова и средњовековних српских земаља - према писаним изворима (редактор Сениша Мишић), Београд, 2010, 154

²² Детаљна карта Лужичке Србије

²³ Из књиге, Карта Србије и суседних земаља, Београд, 2001, 33

²⁴ Ђорђе С Костић, Љубодраг П Ристић, О граду, господства ми, Крушевцу, Крушевац-Београд, 1997, 13

Крушевачка варош налази се на западној и сјеверној страни тврђаве, у једном пространом пољу тако да је с обје стране сва окићена вртовима (виноградима) по питомим ниским брдима. У граду има девет махала... и девет муслиманских богомоља... три мала и један велики трговачки хан...150 дућана већином грађени од дрвета“²⁵ Тврђава постоји, али не и са војном наменом, већ оном за „свакидашњи живот...“ (У својим коментарима „Путопис Евлије Челебије“, Шабановић помиње једног Крушевљанина, Kinali Zade који је подигао мали хамам, затим 20 дућана, винограде и башће. Шабановић се пита који је овај Крушевљанин Kinali Zade и да ли има неке везе са познатом турском породицом која је раније дала турској књижевности више познатих имена.)

* * *

У доба аустро-турских ратова па све до краја XIX века, име Крушевца се на различите начине писало. Текстови о Крушевцу су разноврсног карактера. Они се могу груписати у више целина, у зависности од тога где су први пут објављени, или којим врстама припадају. Посебну врсту сачињавају текстови где се помиње име Крушевца у разним енциклопедијама, лексиконима из XVIII и XIX века, као драгоценост сведочанства о томе како су нас странци видели кроз векове. Веома су значајни извори за историју Крушевца турски дефтери из којих сазнајемо о насељима која су постојала, када су

²⁵Евлија Челеби Путопис, Одломци о југословенским земљама, превео и коментар написао Хазим Шабановић, „Светлост“, Сарајево, 1957, књ. II, st. 61-62; Ђорђе С Костић, Љубодрог П Ристић, О граду ми, Крушевцу, Крушевац-Београд, 1997, 13

нестајала или утврђивала и чувала. Име Крушевца се помиње и у мемоарима, извештајима разних официра и обавештајаца.

У посебну групу извора у којима се помиње име Крушевац спадају путописи писани на француском, енглеском, немачком, турском и руском језику. Текстови разних путописаца који су пролазили и долазили у Крушевац омогућавају нам да сазнамо како су нас други видели. У њима се име Крушевца писало различито. Разни истраживачи, путописци, официри имали су много проблема са језиком и писмом, док се име Крушевца у другој половини XIX века није усталило, под којим је познат и које и данас носи.

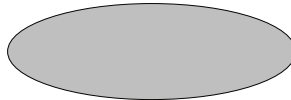
Од првог помињања, после 44 година од Косовске битке, код путописца Берtrandора де ла Брокијера, под именом Corsebech па све до немачких путописаца Феликс Каница (1862) и Густав Раша (1873), постоје разни покушаји да се установи и тачно забележи име овог насеља. Најпре су старији аутори узимали уобичајене латинске називе, износећи многе варијанте, као што су: Arcis Crusceve, Corsebech, Crusceuatium, Crusceuat, Cruschimet, Crushevatz. Турске варијанте имена Крушевац биле су: Alacahisar, Aladschahissar, Aladscha Hisar, Aladža Hisar, Aladžahisar, Halli Jahisar.²⁶

У многобројним географским картама, крајем XVII и током XVIII века забележени су слични називи имена Крушевац, али у различитим варијантама: Krachelievaz, Krachelivaz, Krusievacz, Krouschevatz, Krouschovatz, Kruschevacz, Kruschewatz, Kruschovacz, Krushevacz, Krusowaz, Krussevacz, Kruszevacz, Krushevatz, итд.²⁷

²⁶Ђорђе С Костић, Љубодраг П Ристић, н. д, 136

²⁷Ђорђе С Костић, Љубодраг П Ристић, н. д, 136

Најближа истини је верзија да име Крушевац потиче из времена када је кнез Лазар изабрао место (насеље) на коме је затекао порушен град (тврђаву), крш (крушити, ломити) од камена облутка, који је народ прозвао Крушевац, какав је у то време био уобичајени назив или сличан за стара порушена места у више градова и насеља у Србији и бившим југословенским земљама. (Кале-Кршевици код Врања, Крушевац, Крушевица, Крушилница, Велика Крушевица, Крушинци, Крушево, и др.)

ДРАГИША ОБРАДОВИЋ

КУЛТУРА ПРОСТОРА

Идеја о савременој просторној култури и организацији поморавских градова настала је у оквиру јединственог пројекта чији су иницијатори били Добрица Ћосић и Миодраг Б. Протић. О урбанизацији се разговарало на стручном скупу, у јесен 1965. године у Врњачкој Бањи, под називом *О цивилизацији, нацији и другом*. Уводничар је био Добрица Ћосић, идејни творац тог окупљања. Поред иницијатора, књижевника Д. Ћосића и сликара и теоретичара М. Б. Протића, учествовали су њихови вршњаци, тада већ угледни ствараоци и научници: архитекти Урош Мартиновић, Богдан Богдановић, Михајло Митровић, сликар Стојан Ћелић, филозофи Љуба Тадић, Никола Милошевић, Вељко Кораћ и Зага Пешић Голубовић, историчари уметности Воја Ђурић, Лазар Трифуновић, књижевни критичар Света Лукић, економисти Иван Максимовић и Коста Михајловић, композитор Душан Сковран, политичари и други.. Хроничари тог времена су записали а и сам Ћосић је у својим сећањима забележио да су разговори на том скупу били посвећени трагању за хуманијим простором који би се одликовао *персоналитетом и особеностима културне баштине овог поднебља*. Лета исте године у Врњачкој Бањи је организован *Вајарски симпозијум* који је настао из корпуса истих идеја као и скуп о новом просторном уређењу.

Програм *Симпозијума* је предвиђао *увођења* скулптура у простор на савременији начин а то је у овом концепту био, на изглед, формални елеменат просторног садржаја. Скулптура је, испоставило се, била кључни културолошки повод за нови обликовни изглед парка у Врњачкој Бањи. Први пут је у Србији примењена идеја о новој архитектури простора где ће се, према пројекту, природни и новостворени садржаји функционално и естетски прожимати, у просторном амбијенту, који су аутори условно назвали *Парк скулптура*. Тако је остварена нова визуелна композиција коју су чиниле зелене површине са новопостављеним скулптурама, одабране врсте биљних групација, усаглашених величина и облика. Нове стазе у тој композицији представљале су линије савремених регулационих промишљања. Тако пројектовани и постављени садржаји били су повезани хармоничним јединством јер ни један део није истицан наспрам другог. Новостворени просторни амбијент *Парк скулптура* неће асоцирати на *нови музеј у простору* нити на нови декор или *оплемењену* парковску локацију. Овде се неће долазити искључиво да би се видела скулптура неког аутора, као у музеју, већ се ту борави и шета да би се уживело у новом креативном споју између природе и новостворених естетичких и функционалних вредности. У овом сегменту парковске зоне Врњачке Бање остварена је симбиоза природе и уметности. За разлику од ове зоне, централни део парка, у близини Термоминералног купатила, успостављен је и одржаван више деценија као традиционални, барокни парк, који је *осмислио* и уредио први познати врњачки вртлар Јосиф Парис.

Парковско, просторно остварење у Врњачкој Бањи под именом *Парк скулптура са Вајарским симпозијумом* било је добра подлога за потоње делатности млађих делатника у њеном културном миљеу. Осам година касније, 1973.године, Културни центар је отворио ново поглавље у култури овог места. Тада је утврђен програм обнове *Вајарског симпозијума*. У крилу те обнове простор и скулптура су схваћени као две јединице једног облика. Сам подухват није био копија првог *Симпозијума*, већ је носио нову идеју о култури простора. Протекли временски период и нове тенденције у схватању и разумевању, како скулптуре тако и простора, захтевале су нови приступ у обнови *Симпозијума*. Програм од 1965. године је био незаобилазан али као основа за другачији приступ простору. Нови програм је пошао од става да је простор сложена природна творевина. Даљи рад у тој области захтевао је креативне иновације. Емпиријски резултати су били *на столу* нових протагониста и са разумевањем су инкорпорирани у актулени подухват обнављане идеје. Помаци који су тада учињени следили су креативни и цивилизацијски ток у освајању нових вредности. Култура простора је основни правац тог тока. Тада је установљено да у стварању новог простора и његове културе треба да учествују поред планера, архитеката и пејзажних архитеката и вајара, шумари, дизајнери амбијенталног обликовања, социолози културе простора и други. Око тог става окупљени су најугледнији стручњаци из различитих области који се баве савременом праксом планирања и обликовања простора. На тим ставовима је утврђен програм синтезе. Из основних полазишта синтезе припремљен је и организован први *Бијенале југословенске скулптуре* у

пленеру и изабране скулптуре које ће се наредне године изводити у оквиру *Вајарског симпозијума*. Исте године када је организиован *Бијенале*, одржан је, у јесен, први *Симпозијум синтезе* под називом *Форма и простор*. Теоретичари планирања и обликовања простора проширили су основно полазиште на аспект животне средине и целокупни урбани простор. За осам година, од 1973. у организацији Културног центра Врњачке Бање организовано је осам скупова синтезе на којим су учествовали најугледнији стручњаци различитих области из тадашње Југославије. Теоријски прилози и ауторизовани разговори са тих скупова, објављени су у пет *Књига синтезе*.

По престанку рада *Симпозијума* у Врњачкој Бањи, 1966. године, у Аранђеловцу се оснива манифестација са истом идејом, и под називом *Бели венчац* организује у оквиру манифестације *Мермер и звуци*. Од те године и у многим градовима Србије евидентно се повећава интересовање за скулптуру у слободном простору. Београд је, после Врњачке Бање и Аранђеловца, у окриљу УЛУС-а, почео активно да ради на новом програму у организацији групе која реализује пројекат под називом *Простор*. Иницијатори ове манифестације су били, претежно, учесници *Симпозијума* у Порторожу, Врњачкој Бањи и Аранђеловцу или они који су учествовали у раду *симпозијума* вајара организованих у градовима западне Европе

Скулптура је одувек имала значајну улогу у формирању визуелне структуре простора. Бројни примери су пред нама и показују да је она била неизоставни садржај просторне или амбијенталне културе урбаног

ткива градских агломерација. Истина, у епохама иза нас, она је имала декоративну улогу у склопу архитектонских здања или у оквиру пејзажне архитектуре паркова или тргова.

Током минулог века скулптура модерне је утицала на промене у архитектури облика.

Отуда данас имамо ауторе који пројектују и граде скулптуралне грађевине које по својим ликовним и визуелним структурама представљају скулптуре монументалних димензија. Оне, притом, у својој естетичкој и пластичној експозицији ни у једном свом сегменту, нису изневериле принципе грађевинске функционалности.

Данашњи баштинници

Скулптуре у парковском простору Врњачке Бање данас без дилеме представљају значајна остварења а њихови аутори, евидентно је са ове дистанце, обележили су другу половину двадесетог и прву половину дведесет првог века. Оне су резултат идеја, посвећености овом месту, али и напора да се иницијативе материјализују у конкретно дело, које ће простору увећати културолошки и амбијентални квалитет. Баштинници дела, која *видимо данас* у парку, несумњиво су: локална самоуправа и данашња јавна предузећа, Специјална болница *Меркур*, раније *Природног лечилишта*, као први организатор, и Културни центар, који је подржао, тада иновативни ауторски пројекат обнове *Вајарског симпозијума*. У временима брзих промена, и *културе* свеопшетег заорава више је него обавезно нагласити: у овом месту је пре 50 година организован први *Вајарски симпозијум* у Србији. У години тог јубилеја, одавање почасти његовим

идејним творцима Добрици Ћосићу и Миодрагу Б. Протићу је најмање што морамо рећи.

Општина Врњачка Бања је у обавези да овај драгоцени датум достојно обележи и култури сачува место које јој је одувек припадало. Тим чином она ће исказати и поштовање према ауторима који су створили вредна скулпторска дела и оставили их за трајну поставку у овом простору. Посредно, младим ствараоцима и културним посленицима, локална самоуправа ће упутити јасну поруку.

Нажалост, према том скулпторском фонду у парку Врњачке Бање, више од две деценије нико није обраћао потребну пажњу. Зато се данас суочавамо са поражавајућим стањем запуштених скулптура којима је, у већини случајева, потребна конзервација, нужан размештај и обележавање. На тај проблем указујем годинама, са групом стручних аутора. Културне институције са локалном самоуправом морају неодложно да промене њихов садашњи *статус*. У том циљу је неопходно да се донесе план хитних мера како би се спречила даља деградација тог значајног богатства.

Са жељом да се слика о *Врњачком парку скулптура* измени на боље, Атељеа *Басара-Обрадовић*, које наставља и одржава традицију *Вајарског симпозијума* и програма *синтезе*, пре три године је покренуло иницијативу и у сарадњи са Дирекцијом за планирање и изградњу, ЈКП *Борјак* и Културним центром Врњачке Бање, организовао снимање, сачинио евиденцију стања, попис дела и израдио план одговарајућих стручних интервенција на одређеним скулптурама. Тај материјал, обрађен и систематизован, у *Атељеу*, постао је програмска основа за *Пројекат рестаурације и конзервације скулптура* и обнове парковског амбијента. Због његовог обима,

значаја и сложености планирано је да се *Пројекат* реализује средствима Републике. Ова иницијатива је пошла од тога да године јубилеја, и вредност вајарских дела у парку Врњачке Бање, превазилази локалне и регионалне оквире. Други задатак, из овог Пројекта је да се у овој *јубиларној години* припреми и публикује репрезентативна *Монографија скулптура*.

То захтева да се скулпторски фонд у централном парку заједно са *Симпозијумима и Бијеналима*, у оквиру којих су настајале, стручно обраде у публикацији тог профила, и уз компетентан ауторски текст, представе стручној и широј јавности наше земље. Ово је утолико оправданије што и манифестације мањег значаја у Србији, али и у свету, поводом својих јубилеја, штампају своје публикације. *Вајарски симпозијум* и *Врњачки Бијенале скулптура* имају међународне референце и као значајан сегмент културне историје Србије, више него тачно, заслужују пажњу, колико локалне самоуправе, толико и наше државе.

ШИРОКИ ХОРИЗОНТИ

Живадин К. Митровић, Париски разговори, Службени гласник, 2016.

„Париски разговори“ Живадина К. Митровића књига је кохерентне садржине. У средишту је 16 разговора са знаменитим нашим сликарима, који у ставовима и кретањима идеја подупиру један другога; предговор, увод „Париз - сликарска Мека“ чврст је спој са есејима и критикама у листовима и часописима 70-их година прошлог века; и најзад, информативно вредне фусноте о ликовним уметницима, критичарима и историчарима, поменутих у разговорима.

Ж. К. Митровић покреће разговоре питањима која не замарају и која подстичу уметнике да отварају широке хоризонте, посебно у односу завичај - град светлости и културе и велики свет. Разговори или интервјуи засновани су на једноставном схватању, који су, по Мартину Хајдегеру, „веродостојан и обелодањен разговор с неким о нечему“. Треба нагласити да Ж. Митровић није присталица елиотовске линије - одвојити дело од личности.

Кључно питање за „Париске разговоре“ је да прави уметник мора да испуни своје Ја, тј. своју судбину на које је Црњански својевремено одговорио да „у поезији бележи поетски садржај једног људског живота у једном народу“.

Одмах се поставља однос: појединачност и шира структура, завичај и свет, Париз и креативност, идеја о свеопштој вези на свету. Љуба Поповић ће истаћи да га византијска светлост на његовим сликама чини различитим од француских сликара и византијске културе. На Митровићево питање о феномену отаџбине, Бата Михаиловић је одговорио да је његова отаџбина свуда где слика, али са подсећањем на Јадар и Ваљево. Код односа појединачности и шире структуре Митровићеви сликари су безмало једнодушни: вредност дела искључује локално, периферно, кич, међутим регионално обогаћује духовну садржину универзалног. Свуда смо то ми, рекао би Црњански, само у другим животима. Живот у светском граду духа и радости претпоставља и „тражење себе“. (Бата Михаиловић) И наши сликари су, како је изјавио Милош Шобајић после своје успеле изложбе у Паризу, пренели нешто из Београда а не само односили у Београд. Српски сликари, укључује се у ову тему Јагода Буић, уносе у Париз "фришки дах" који је Француској потребан.

Као што је познато, у српској књижевности критика је са Скерлићем обзнањена као стваралачка компонента књижевности. У ликовној уметности са Лазаром Трифуновићем и Миодрагом Б. Протићем критика постаје плодотворни чинилац ликовне свести у Србији.

У „Париским разговорима“ веома су индикативни фрагменти о критици. Бата Михаиловић је оштар према „критичарству“ у уметности. Исто тако не воли када се историја уметности претвара у критичарство. (*приказиваиство*) Михаиловић одбацује сваки хвалоспев, а као пример аутентичне критике наводи да је Пикасо имао једну „фину“ изложбу, а у критици те изложбе атрибути *највећи, најбољи, незаменљив* нису постојали. Суперлативи нису употребљавани.

Живадин Митровић је у разговору са сликаром Живојином Туринским, главним уредником часописа „Уметност“ 70-их година прошлог века, инсистирао на објашњењу цветања енформела и апстрактне уметности, против које је била тадања власт. Али је битно да је у расправама између апстрактне уметности и фигуративности победила вредносна уметност и тиме што су се „идеје из једног табора преливале у други“ и биле плодноне. Турински се залагао за оно што је вредно у уметности, а не да ли припада овом или оном правцу. У тешким временима када се политика меша у уметност, сликари нису прихватили агитпроповско руковођење уметничким удружењима. Уметници су у „Париским разговорима“ устали против идеологизације уметности. У овом смислу став Миодрага Б. Протића је сродан са њиховим ставовима - соцреализам и мешање политике су непосредно и оштро укинуле уметничка пракса и критика, не власт.

Драгоцени су прилази таквом ставу сведочења „Париских разговора“ Живадина К. Митровића о Европи духа, о кретању идеја у уметности, о свеопштој вези у свету.

Милош ПЕТРОВИЋ

У ПРОЦЕПУ СНЕВАНОГ И СТВАРНОГ

Запис уз роман „Фирентински шал“ Весне Радовић

Мало је књига, посебно романескних, у којима се осећа мирис једног града, какав је Херцег Нови, у својеврсној евокативној саги Весне Радовић. Заправо, тај мирис није само ароматичан, више се намеће у медитеранском реминисцентном самогласу, у некој врсти душевног разлиставања на страницама својеврсног дневника, у чијем затајном простору назиремо самотну исповедионицу, колико саграђену преслишавањем доминантног лирског субјекта, толико и осталих сапутника и сапатника у часу када се једно време показује у различитим судбинским одређењима. Све те исповести сливене су у заједнички наративни ток, испресецају неком врстом песничких исказа, који појачавају сензитивитет људи аутохтоног поднебља и одређују идентитет поузданог сведока о крају протеклог двадесетог века и почетку новог...

На изванредан начин, ауторка романа „Фирентински шал“, спаја неспојиво, стварно и метафизичко на лицима откривеним у интимном огледалу, надасве бококторском, „у амбијенту светлости, камена и мора, густог зеленила, столетних стабала маслина, макије и јединствене флоре...“ Ту, у том завичајном тајнопису, Весна Радовић нам каже: „за свагда удахнућете столетње мирисе Медитерана“. И онај маштолет, када се дете преображава у одраслу особу суочену са самом собом, са свим животним изазовима, са светом који нема милости за

разнежене и романтичне, са сенкама из кошмарних сневања.

Роман „Фирентински шал“ поседује истовремено растреситу структуру, и повремене наративне сажетке, онога што је било и онога наметнутог необјашњивим изходиштем, који произилази из егзистенцијалне тескобе лирског субјекта у свету подређеном контроверзама. Аутобиографизми се растапају у медитативне пасаже и мешавину реалности препознате и разоткривене изван основног наративног тока, у сликама без знаних психолошких, социолошких, философских и осталих метафоричких рамова – једноставно, језик је у непредвидљивим уобличењима, без жанровског ограничења: прича се разграђава у поетске стилизоване исказе, постаје у трену *песма у прози*, опсервација блиска интимном писму, документарном исечку једног времена и средине у којој се јунакиња тренутно налази. Отуда, животопис залази колико у оно минуло толико и актуелизује своје пречице, судбинске магистрале и затајна балканска уточишта по Босни и Србији. Књига је обележена путоказима до љубави и зазивања хуманијег света од постојећег. Истина, много тога није имало срећна разрешења и неким својим удесним замајцем остављало је видне ожиљке на личностима захваћеним драматичним догађајима недавних националних и верских раскола. Живљење задобија у одређеним ситуацијама значење трагичности: породице су раздвојене, сеобни путеви осенчени неизвесношћу, општа људска комуникација покидана у неразумним датостима. Ту су: Срби, Муслимани, Хрвати, Јевреји и сви они који распопућени ненадним растанцима и тражењем мира лековитог у непознатим пределима, одлазе за утехом тешко достижном, у близини главне јунакиње, самосвесне интелектуалке, која у душевној тмини има

зажарену сијалицу која опчињава лептире заслепљене ирационалним светлом. Једни сагоревају, други се оплођавају илузијом да шире љубав и увећавају трептаје по мери сненог видела и загледаности носталгичне, тамо где непорецива озареност за тренутак оживљава минуло време у контексту привидне стварности. Мисао обасјава ременисцентне слике и открива значења неповрата затомљена у душевним скривницама. Та мисао, у основи неутешна, условљава спознају: „Када све ставим на тас ваге, мало се зањише улево, мало удесно, помало додам, мало одузmem и рачуница ми изађе на чисто. Нигде ми није било лепше, него тада у Сарајеву“. Каже у преиспитивању свога живота млада апсолвенткиња медицине и констатује да све то сабрано намеће нову запитаност, у којој недоумица могућу тачност испочетка мери: „Да ли због младости или Сарајева?“

Ова романеска прича има неколико делова, привидно засебних и повремено раздвојених у назначавању одређених наративних притока. Такође, том утиску доприноси истицање одређених карактеристика у портретисању ликова јунака, некад приближених судбински, а некад датих на историјској равни погледом искоса, више фрагментарно, у односу на позицију Ленке Јанковић, запитане: „Заправо, ко сам ја?“ и одмах затим препознате у припадници „експерименталне генерације 1962/63. године“, која је одрасла „у време Друге Југославије“ и распада старих идеала под утицајем међунационалних раскола. Један од јунака, (Јаков Барух) у свом писму, говорећи о јеврејском сеобном усуду и вековном страдању, даје слику Сарајево раних деведесетих: „Дани барикада и снајпериста. На улицама свакодневне сцене мржње и смрти. Вријеме зла, распуштених авети, настајања и умирања. Све што је у пријератном периоду било мултиетичко, убрзо је

подјeљено етичком ћизом. Почео је да цвијета најстарији занат на свијету, *ратовање*“.

Ту су и слике Београда, ухваћене емотивним оком докторке Ленке Јанковић, која примећује да је надасве, после свега суморног и егзистенцијално недефинисаног, „жељна сна и љубави“. Неминовни су часови преиспитивања догађаја и доживљаја. Садашњост се преплиће са сенкама прошлости. Ту су слике породице, илузорне представе изнад неумољиве стварности: удаја, развод, сапутници свакидашњи и они задржани у романтичном раму. Заправо, причање је условљено продубљеним психолошким исказима и асоцијативним чињеницама, без којих би читалац тешко могао да појми структурална померања у више праваца одједном, трагом мисли скривених и недоречених... Уосталом, почетак романа никада није унапред означен, а још мање припада препознатом крају, посебно када језик крене за речима раније гласно изговореним – углавном молитвеним.

Весна Радовић је, у сваком случају, заслужила нашу читалачку пажњу и поштовање, за труд и настојање да нас својим несумњиво значајним књижевним остварењем дарује. У њеном роману, који захтева аналитичније тумачење, свакако да ћемо пронаћи многа својства времена и остатке трагова за многим нерешивим судбинским загонеткама.

Радомир АНДРИЋ

ПЕСМЕ ЗА ДЕЦУ МИОМИР МИЛИНКОВИЋА

**Миомир Милинковић: „Неизбежно“,
Арте, Београд 2015.**

Данас је неумесно размишљати и писати о томе да ли су литература за децу и младе и њени жанрови под знаком сумње да припадају општој књижевности. После Змајевог и постзмајевог периода, када настаје традиционална српска књижевност за децу, шездесетих и седамдесетих година прошлог века, јавља се помак у поезици овог књижевног жанра, па се о дечијој литератури пише свестраније, озбиљније и одговорније. Нови талас писања за децу и младе у коме је утемељена *теорија игре, нонсанса, парадокса, хумора и језичких слобода*, учинили су да дечија поезија добије свој кредибилитет, па на њу данас критика гледа знатно озбиљније, уврштавајући је у саставни део опште књижевне уметности.

Професор, књижевни критичар и теоретичар литературе за децу и младе Миомир Милинковић, поред својих стручних радова из области поезике књижевности за децу пише и своју оригиналну белетристичку поезију, на основу које, вероватно гради и судове о дечијој песми, њеној иманентној структури и поруци коју доноси читаоцима. Милинковић је плодан књижевни стваралац. Поред белетристике и научног рада објавио је неколико збирки песама за одрасле, затим романа као и књиге о страним писцима за децу и младе, па онда Реторику и покушњај стварања друге „Историје српске

књижевности за децу“, коју је претходно покушао да понуди књижевној јавности професор Тихомир Петровић. Професор на Учитељском факултету у Ужицу, Милинковић предаје Реторику као беседништво и Књижевност за децу и младе.

У најновијој збирци поезије за децу Миомир Милинковић покушава да у збирци *Неизбежно* понуди читаоцима, синтезу између традиционалне и савремене дечије песме. Сврстане у неколико циклуса (Ти и ја, Ругалице, Маштали су, Чудне речи, Питања и Круг), песник тежи да његова песма упућена младима буде јасна и једноставна, испуњена причом, са доста хуморних сцена - али и инвентивних понирања у живот и његове датости кроз које пролази дете - будући човек. У песмама *Пола ти а пола ја, Ана, Душка*, Милинковић је на траси емотивног доживљаја љубави, па се тако његова песма доживљује као антићевска љубавна поезија. после кога многи песници полазе тим путем.

Ако је циклус *Ти и ја* испуњен челним осећањем живота - љубављу, онда су циклуси *Ругалица, Чудне речи, Питалица, Седам прутића*, део Милинковићеве поетике који оправдавају наслове његових циклуса, као што смо већ напоменули *Маштали су, Чудне речи, Питања и Круг*.

Као песник који тежи традиционалном и савременом певању за младе, тематски миље Милинковићеве поезије је разноврстан и богат. У песми *Пас и кућа*, некој врсти басне, он жели да објасни стрпљивост човека у животу, док у песми *Изгубљене ципелице*, помало социјално обојеној, он ствара антологијску песму која доноси духовиту причу.

Неке песме у Милинковићевој збирци делују хомогено али и хетерогено. Тако је циклус *Маштали су* доста хетероген. Он говори често о гмизавцима, али и

животињском свету. Животиње су увек блиске и драге младом читаоцу, па је песма *Дивокоза у граду* нека врста чудног изненађења у коме дивокоза налази своје неспоразуме када се нађе ван природног околиша. Песма *Брзошиш*, говори о фризеру док песма *Седмица* је пуна маштовитости у којој је описан однос мајке и деце и њихове узајамне љубави. Песма *Седам прутућа* подсећа на народну умотворину, мада ако овде поменемо и песму *Меда и крушке*, онда можемо извући закључак у стилу народне изреке: „Што је баби мило, то јој се и снило“.

Песме Миомира Милинковића читљиво су и веома присне свим узрастима. Он не тежи авангардном нагињању језику, већ пише лексиком која одговара рецепцијском поимању стварности. Неке од песама Милинковићевих писана су у класичном катрену, то су сонети, а неке у двостиху, мада поједине песме делују као поезија у прози, што ни у ком случају не умањује ни садржину ни форму песме.

Миомир Милинковић не тежи у својој песми за децу поетици која је окренута углавном игри и забави. Његова лирика намењена младима није дидактична, дакле није наравоучитељна; он својом песмом нуди читаоцима *поруку а не поуку*. Зато се и ова збирка Милинковићевих дечијих песама, после објављених предходних збирки, дочекује са пријатним осећањем.

Најновију збирку Милинковићевих песама за децу прати аналитички текст песника Томислава Ђокића под насловом „Неизбежно или Молим карту за Цакарту“.

Воја МАРЈАНОВИЋ